

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Ph. D. *Barbro Klein*, Stockholm: Kampen om vällingfatet och Äkta argentinsk korv gjord av thailändska invandrare. Mat och matvanor i nyare svensk forskning 101
- Professor *Phebe Fjellström*, Umeå: Sydsvenska måltidsvanor i ny belysning .. 107
- Fil. dr *Mats Lindqvist*, Lund: Bråkiga och försupna hantverkare 114
- Professor *Nils-Arvid Brिंगéus*, Lund: Etnologisk textgranskning 118
- Fil. dr *Gösta Arvastson*, Uppsala: Kring de svenska utvandrarerna i New England .. 120
- Nils-Arvid Brिंगéus*: Årshögtider i Norge 124
- Bo Vahlne: Nyninredningen av Rosersbergs slott 1797–1818 – en ikonologisk studie. Anmäld av fil. lic. *Gösta von Schoultz*, Lund 126
- Fru Kirstens Børn. To kongebørns begravelser i Roskilde Domkirke. Anmäld av förste intendent *Guðrun Ekstrand*, Stockholm 128

KORTA BOKNOTISER

- Arngeir Berg och Rune Ottosen: Med hjerte i døra 130
- Sven B. Ek: Qltur som problem 131
- Axel Grandell: Historiska studier i folkliv, handelsteknik och redovisning 131
- Karl-Olov Arnstberg: Utforskaren. Studier i Sigurd Erixons etnologi 131

FÖRENINGSMEDDELANDEN

- Styrelseberättelse 1988 132

RIG · ÅRGÅNG 72 · HÄFTE 4

1989

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Generaldirektör *Gunnar Petri*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Nils-Arvid Bringéus*

Docent *Mats Hellspong*, Rigs redaktör

Docent *Elisabet Hidemark*

Intendent *Hans Medelius*

Ansvarig utgivare: Docent *Elisabet Hidemark*

Redaktionens adress: Docent *Mats Hellspong*, Institutet för folklivsforskning, Lusthusporten 10, 115 21 Stockholm.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm. Telefon 08/666 46 00

Års- och prenumerationsavgift 80: –
Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1989

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Kampen om vällingfatet
och
Äkta argentinsk korv gjord av thailändska invandrare
Mat och matvanor i nyare svensk forskning

Av Barbro Klein

Studiet av mat och matvanor har länge varit ett centralt ämne i svensk etnologi. En viktig fråga i denna granskning av ett historiskt och sex etnologiska arbeten är hur ämneshistorien har påverkat dagens forskning.¹ Vilken roll spelar den traditionella fokuseringen på bondesamhället i de etnologiska undersökningar av matvanor som publicerats under 1980-talet?

Kosthåll var ett centralt ämne när svensk folklivsforskning etablerades som en akademisk disciplin, vars primära intresse låg i att kartlägga variationerna i de folkliga levnadsförhållanden som höll på att försvinna. Skillnader mellan regioner var viktiga, när Nils Keyland (1919) gav ut sin berömda studie av folkliga mattraditioner. Sådana skillnader var viktiga också trettio år senare, när Campbell (1950) publicerade sitt lika välkända arbete om svenska bröd och baktekniker. Alla spridningsstudier har påvisat de tydliga kulturella skillnaderna mellan södra och norra Sverige.

¹ Detta är en översättning och en lätt revidering av en artikel, som nyligen trycktes i *The Digest: A Review for the Interdisciplinary Study of Food* (Spring 1989). Den engelska versionen är inte en kritisk granskning i vedertagen mening utan snarare en introduktion till 80-talets svenska etnologiska matforskning i ljuset av några grundläggande drag i den svenska etnologin.

Något av den engelska versionens karaktär kvarstår i denna översättning, som innehåller några upplysningar om förhållanden, som svenska läsare kan uppfatta som självklara.

Översättningen är gjord av Mats Hellspång.

Svenska folklivsforskare insåg tidigt, att frågor om geografisk utbredning inte kan särskiljas från sociala, kulturella och ekologiska problem. En idérik avhandling som förenar utbredningsproblem med sociala frågeställningar är Brita Egardts (1962) detaljerade undersökning av fördomarna mot hästkött hos svensk bondebefolkning. Hennes analys av den ängsliga misstro med vilken hästslaktaren betraktades, inrymmer ansatsen till många av de idéer, som senare skulle utvecklas av Mary Douglas. Men det blev Nils-Arvid Bringéus, som kom att integrera studiet av folkliga matvanors utbredning med en mer övergripande kulturforskning. Han skisserade ett sådant program vid den första etnologiska matkonferensen i Lund 1970 (Bringéus 1970; Bringéus & Wiegelmann 1971; *Ethnologia Scandinavica* 1971). Med åren har hans arbete fått ett imponerande resultat: en nyligen utgiven biografi över Bringéus böcker och artiklar om kosthåll mellan 1966 och 1988 anför det förbluffande antalet av sjuttiofyra artiklar (Bringéus 1988a). Många av artiklarna är detaljerade kulturhistoriska studier som visar släktskapet mellan vår tids rätter och matvanor och det äldre bondesamhällets (Bringéus 1988a och 1988b).

Bringéus har gjort Lunds universitet till ett centrum för etnologisk matforskning och flera av hans elever har fortsatt hans arbete. Bland dem finns Ingrid Nordström, Kurt Genrup, Anders Salomonsson och Beatriz Borda, vilkas bidrag under de senare åren jag här skall granska närmare.

Till bords. Åtandets sociala form i södra Sveriges bondekultur 1870–1920

Ingrid Nordström har nyligen anlagt symboliska och strukturalistiska perspektiv på studiet av måltiden i bondesamhället. I sin avhandling *Till bords. Vardagsmoral och festprestige i det sydsvenska bondesamhället* demonstrerar hon hur man med fräscha teoretiska linser kan lära sig åtskilligt nytt om de till synes välundersökta förhållandena i bondesamhället.

Nordström begränsar sig till södra Sverige under perioden 1870–1920. Hennes mål är att "via rutiner och beteende i måltider belysa bondesamhällets sociala värld och tankemönster" (s. 20). Hennes teoretiska grund är en blandning i vilken Mary Douglas (1975) tankar spelar en viktig roll. Mest av allt är Nordström beroende av Jonas Frykmans och Orvar Löfgrens *Den kultiverade människan* (1979), en inflytelserik undersökning av kulturella förändringar i Sverige från sekelskiftet till våra dagar. Men medan Frykmans och Löfgrens perspektiv är svepande, undersöker Nordström kulturella processer i detalj. Till stor del är hennes data plockade ur de långa handskrivna svaren på frågelistor om mat, vilka sedan 1920-talet skickats ut av svenska traditionsarkiv. Nordström är ju ingalunda unik bland svenska etnologer med att bygga sitt arbete på nedskrivna minnen. Men till skillnad från många kolleger tar hon hänsyn både till de litterära konventioner genom vilka dessa minnen får sitt uttryck och till det faktum, att många skribenter värderar sitt ämne mot bakgrund av senare erfarenheter och särskilt mot bakgrund av den samtid i vilken de gör sina nedteckningar.

Nordström fördelar sitt intresse mellan vardagsbeteende och festbeteende och behandlar både välsituerade och fattiga medlemmar av bondesamhället. Viktiga i hennes analys av vardagsbeteende är många uppgifter om gemensamt grötätande från ett och samma fat. Det är tydligt att detta sätt att äta väcker motstridiga minnen. Å ena sidan antyder meddelarna att ätande ur samma fat styrdes av etikettsregler, vilka var lika strikta som de som styrde måltiderna hos 1800-talets borgerskap. Deltagarna kunde inte äta i sin egen takt utan förväntades doppa skedarna i grötfatet samtidigt med militärisk precision. Var och en vaktade sin andel av gröten för att försäkra sig om att inte grannen gjorde intrång. Alla kontrollerade att inte någon snattade av smöret i mitten av fatet. Men samtidigt som

det stora grötfatet var ett slags inkarnation av social kontroll, var det också ett ställe för lekfullt och subversivt socialt liv. Skedarnas möten gav lätt upphov till lekar, rim och skämt. Men meddelarna skriver också om det gemensamma åtandet med avsmak. Många kommer ihåg bruna fläckar i mjölken, som förrådade snus från gamla mäns munnar. De talrika uppgifterna om äckel avslöjar att minnena skrivits ned under påverkan från de förutsättningar om etikett och hygien, som blivit allt mer dominerande under 1900-talet.

I sin diskussion av festbeteende i det sydsvenska bondesamhället analyserar Nordström bordsplaceringen under större fester. Prästen och kyrkvaktmästaren hade sina givna platser vid bordet. Men efter dem verkställdes bordsplaceringen genom en komplicerad ritual, *krusningen*. I början av denna procedur bjöd värdinnan upprepade gånger motvilliga kvinnliga gäster att komma till bords. Till slut gjorde en kvinna det men under protester. Det var den kvinna som, genom en tyst överenskommelse, alla erkände som den som hade högst prestige i samhället. Därefter bjöd de andra kvinnorna varandra att stiga fram. Argumenten och de låtsade protesterna var ofta högljudda. Till sist hade alla stigit fram till bordet i enlighet med den rangskala, som var välkänd för samtliga. Nordström frågar sig varför detta spel upprepades vid varje fest, när resultatet ändå var känt på förhand (s. 165). Hennes svar är, att det var viktigt att markera status i små byar, där många personer stod varandra nära i rang. Hon frågar sig också varför huvudsakligen kvinnor engagerade sig i krusningen. Hennes svar är, att festen var ett av de få tillfällen, när kvinnlig status kunde fastställas offentligt (s. 167). Mäns sociala positioner demonstrerades däremot ofta för alla och envar. Många torde kunna intyga att spår av krusningsbeteenden ännu lever kvar, speciellt i lantliga områden i södra Sverige.

Nordströms analys av festsed innefattar också *förningen*, d. v. s. kravet att kvinnliga gäster bidrar med mat i proportion till storleken på deras gårdar. Ofta krävdes av en värdinna att hon skulle komma ihåg varje bidrag. När festen var slut skulle hon ge varje bidragsgivare en avskedsgåva i form av mat. Hon måste då se till att ingen fick samma rätt som hon fört med sig till festen. När varje förningsrätt sattes på bordet iakttog de kvinnliga gästerna noga hur deras egna rätter

placerats. Av rättens placering kunde bidragsgivaren utläsa hur högt värdinnan värderade hennes familj (s. 171).

Nordström antyder ett släktskap mellan förningsseden och 1900-talets svenska smörgåsbord. Men hennes intressen vetter inte mot kontinuitetsproblem av detta slag. Hon är i stället intresserad av bondesamhällets sociala liv och speciellt av kvinnornas situation. De stora festerna blottade sociala hierarkier och Nordströms undersökning belyser på olika sätt Mary Douglas' tes, att "måltiden är en symbolisk enhet", som på ett kraftfullt sätt "upprepar och förstärker vidare sociala strukturer" (s. 192).

Regionala variationer och nutida regiocentrism

Det klassiska temat geografisk spridning är knappast märkbart i Nordströms bok. Det återkommer dock på ett mer uttalat sätt i andra nyare etnologiska matstudier. Så undersöker t. ex. Kurt Genrup från Umeå universitet i en nyligen utgiven artikelsamling regionala olikheter ur skiftande perspektiv, bland dem det ekologiska (1988; jfr 1975). I en av uppsatserna studerar han sålunda, med utgångspunkt från Phebe Fjellströms forskning (1970), hur matvanorna i norra Sverige har vuxit fram ur århundraden av jakt. En mångfald av djur har jagats och jagas alltjämt – däribland älg, ekorre och skogsfågel – och Genrup pekar på en mängd maträtter, som är okända i södra Sverige (s. 69–84).

Andra grepp på ämnet regional variation har nyligen prövats av Anders Salomonsson i Lund (1987; jfr 1979). I en artikel med titeln "Gammal mat med ny mening" noterar han den nutida utbredningen av sådana fenomen som "gammaldags ostkaka från Småland" och "genuina kroppkakor från Öland". Han intresserar sig för de processer som har gjort en speciell rätt representativ för ett helt landskap.

Låt mig som exempel på problematiken ta kroppkakorna, ett exempel som Salomonsson nämner men inte undersöker närmare. Kroppkakor är ju ett slags klimp som görs av riven potatis, som fylls med tärnat salt fläsk och kokas i vatten. I det äldre bondesamhället och även i våra dagar har denna rätt varit särskilt vanlig i Sydöstsveriges kustområden, omfattande landskapen Öland, Gotland och delar av Småland och Blekinge. Här har rätten haft övertoner av fest, inte minst till fastlagens överdåd. Under första hälften av 1900-talet vann kroppkakorna

inesteg i husmanskosten, den vardagsmat som kokböcker upphöjt till rikssvensk repertoar. Många recept på kroppkakor spreds, en del byggde på förkokt potatis, andra på rå. När rätten i sydöstra Sverige görs på rå potatis, har den än i dag bevarat en del av sin festprägel. När kokt potatis används, är den ofta ett sätt att ta vara på rester. Men samtidigt har kroppkakorna, genom en process i vilken turismen spelar en viktig roll, blivit en gastronomisk och kulturell symbol för landskapet Öland men inte i samma grad i andra områden där rätten också är vanlig. Under sommaren kan turister köpa kroppkakor i stånd över hela Öland och man för debatter om det riktiga sättet att tillaga dem (Medelius 1978).

Salomonssons målsättning är dock inte att undersöka olika rätters kulturhistoria. Han är snarare intresserad av de omspannande historiska processer i form av regionalisering och regiocentrism, genom vilka ett fåtal fenomen kommer att uppfattas som typiska för ett speciellt område. Principen är: en rätt, ett landskap. Salomonsson håller dock inte med de forskare som, i likhet med den tyske etnologen Konrad Köstlin, menar att revitaliseringen av regional kost i allmänhet sker med ekonomiska bitankar och att det främst är turistindustrins intressen som befrämjas när man skapar enkla symboler som är lätta att minnas (Köstlin 1980). Förhållandena är mer komplicerade än så menar Salomonsson. Inte alla rätter förvandlas till regionala symboler, och det finns orsaker till varför somliga är effektiva och inte andra. Salomonsson anser att den nutida regiocentrismen när det gäller mat blott är en aspekt på ett allmänt sökande i Nord-europa sedan lång tid efter "stabilare" kulturella klimat, i vilka värden och seder inte förändras så hastigt och där rumsliga enheter är små och iakttagbara. Folk söker sådana klimat överallt, inte bara i sin hembygd, och en nutida regional symbol är mycket mer än en produkt av turistindustrin. De rätter som slår igenom som regionala symboler är de som i stil med kroppkakor har en lång och komplicerad historia och som länge i många människors medvetande har förknippats med ett speciellt område (s. 94–95).

Kosthåll och latinamerikansk etnicitet

Under de senaste åren har etnologer börjat undersöka de komplexa matseder och kostvanor, som nu skapas i ett Sverige som snabbt håller på att bli multi-etniskt. En av undersökningarna har

gjorts av Beatriz Borda, etnolog i Lund av argentinsk härkomst. I en artikel om matens roll som identitetsmarkör undersöker hon matvanor bland latinamerikanska flyktingar i Malmö med omnejd (Borda 1987). Tillsammans med jugoslaver, turkar, finnar och iranier utgör latinamerikanerna en av de största invandrargrupperna i Sverige. Många men långt ifrån alla latinamerikanska invandrare är välutbildade medlemmar av den politiska vänstern.

Borda observerar olika tendenser i matbeteendet. I vissa avseenden har många latinamerikaner accepterat svenska mönster. Detta gäller t. ex. frukosten som kan innehålla både filmjök och knäckebröd. Men när svenskar bjuds på middag, lagar den sydamerikanske värden speciella arbets- och tidskrävande maträtter av svåråtkomliga ingredienser. Med svenska gäster i hemmet "vill man... besvara svenskarnas förväntningar på latinamerikansk kultur med dess exotism... och visa att man har en egen kultur och att den avviker från den svenska" (s. 48).

Borda understryker att många invandrare ur medelklassen inte visste hur man lagar "typisk latinamerikansk" mat förrän de kom till Sverige. Dessutom började många män laga mat i Sverige. Men de lagar inte till vardagslag, utan enbart när matlagandet ger offentlig prestige i någon form. När män lagar mat för svenska vänner, demonstrerar de att de är lika frigjorda som sina gäster. Och när de lagar sådana rätter som *empánadas*, som i Latinamerika är de fattigas mat, demonstrerar de solidaritet med sina politiska mål samtidigt som de lever upp till gästernas förväntningar.

Borda avslöjar oväntade etniska koalitioner i inköp och val av matvaror. I Malmö har t.ex. latinamerikaner förenat sig med jugoslaver för att importera råvaror som de inte kunnat köpa i Sverige. Under en lång tid har korv från Jugoslavien varit ett populärt alternativ till de sydamerikanska varianterna, som varit svåra att få tag på i Europa. Nyligen har emellertid situationen ändrats dramatiskt, sedan en invandrare från Thailand börjat tillverka "äkta argentinska korvar" i Malmö (s. 50).

Till bords: Sociala mönster hos det parisiska borgerskapet under 1980-talet

Alla de hittills granskade arbetena är skrivna av elever till Nils-Arvid Bringéus i Lund. Jag skall nu ta upp två böcker av etnologer från Stock-

holm. De skiljer sig till innehåll och uppläggnings från de tidigare diskuterade verken, vilket antyder förekomsten av olika etnologiska skolor. Det ena arbetet är en avhandling skriven på engelska, *The Bourgeoisie in the Dining Room. Meal Ritual and Cultural Process in Parisian Families of Today* (1988) av den franskfödda etnologen Annick Sjögren-de Beauchaine. Precis som i Nordströms arbete står måltiden i centrum i denna avhandling. Det finns dock tydliga olikheter mellan de två böckerna.

På basis av fältarbete utfört 1983–1986 undersöker Sjögren-de Beauchaine måltidsmönster hos hundra familjer tillhörande den intellektuella bourgeoisie, som i sekler bebott det sjätte arrondissementet i Paris. Med inspiration från Pierre Bourdieus tänkande (1984) frågar hon om medlemmar av denna grupp förblivit lika angelägna att skilja ut sig från andra delar av det franska samhället som deras förfäder var, och, om detta är fallet, vilken roll måltiden spelar i den process då detta utskiljande konstrueras. Hon finner att viljan till särskildnad ("distinction") är lika levande på 1980-talet som någonsin förr och att familjeluncherna är särskilt laddade situationer där den konstrueras. Men i motsats till utomståendes förväntningar sker detta inte vid bord dukade med kristallglas och dyrbart silver. Tvärtom bor dagens parisiska borgerskap i trånga våningar. Det viktiga lunchmålet kan vara en jäktad tillställning, som äts i ett mycket litet kök vid ett bord med plastduk. De flesta av mödrarna har krävande arbeten som läkare, advokater eller liknande. Men vid lunchen återvänder många av dem hem för att laga ett riktigt mål åt sina skolbarn och emellanåt åt sina män. Det vore otänkbart för föräldrar och barn att bara glufsa i sig en smörgås i skolan eller på arbetet. Lunchen mitt på dagen betraktas som ett viktigt tillfälle att inpränta värden; nyanser i valet av mat och i bordsetiketten är alltså viktiga inslag i den typiska borgerliga strategin att markera sociala skillnader.

Måltidsvanor i den svenska medelklassen under 1980-talet: Byråkratiska och etnologiska myter

Ett annat arbete av en etnolog utbildad i Stockholm är *Maten och myterna* av Sören Jansson (1988). På grundval av intervjuer analyserar Jansson mönster i matinköp och måltider i sextio hushåll på Söder i centrala Stockholm. Alla hushållen i undersökningen hörde till medelklassen

och hade normala inkomster; många av de vuxna var skollärare, tjänstemän och ingenjörer. De flesta hushållen bestod av unga par med minst ett barn. Tio stycken hushåll leddes av en ensamstående förälder medan arton bestod av endast en person. Jansson kompletterar sina data med en mångfald annat material.

Jansson tar i sin studie upp en serie ofta framförda "sanningar" om samtida svenska måltidsvanor i den urbana medelklassen. En del av dessa "sanningar" återkommer regelbundet i statliga utredningar, tidningar och i arbeten av folklivsforskare. Så t. ex. citerar Jansson etnologen Brita Egardt, som säger att söndagen numera ofta är "den enda veckodag som hela familjen samlas till ett gemensamt middagsmål" (Egardt 1978: 10). Han citerar också Nils-Arvid Bringéus, som anser att vi idag är så stressade att "vi föredrar mat som redan är tuggad i matfabrikerna". På grund av att det är så svårt att samordna de olika familjemedlemmarnas scheman är möjligheterna att äta tillsammans numera färre än de var förr. Folk slukar sin mat så snart den är färdig, kanske stående i köket (Bringéus 1988a: 49–50; Jansson 1988: 70–71).

I vilken utsträckning är dessa påståenden "sanna"? Och vilka är "vi"? Lever den urbana medelklassen i Sverige på detta sätt? Janssons svar är "Nej, det gör den inte", i varje fall inte familjer med barn. Alla de familjer han studerade, oavsett om de består av en eller två vuxna, åt middag tillsammans varje kväll i veckan. Maten lagades vanligen från början till slut; faktiskt tog sig just de som levde under större tidspress extratid för att laga mat som "avkoppling". Å andra sidan fann Jansson att många påståenden om dagens matvanor stämde på ensamma personer, som ibland slukade sin mat på stående fot. De flesta ensamstående fann det trist att äta ensamma och sökte sällskap till middagarna. Även om de undersökta grupperna skiljer sig åt påminner Janssons slutsatser i vissa hänseenden om Nordströms och Sjögren-de Beauchaines. Måltider är lika centrala för Europas moderna urbana medelklass som de var i det svenska bondesamhället för hundra år sedan. Måltider är alltjämt hörnstenar i socialisationen av barn och i bevarandet av familjen.

Jansson avslutar sitt arbete med att granska en idé som länge omhuladats av svenska etnologer, nämligen tanken att matvanor är det sista som ändras under perioder med omfattande kulturell

förändring. Ingenting är "så traditionsstabil och konservativt som vår mun och vår mage" försäkrar Kurt Genrup (1988: 12), och tillägger att julaftonsmåltiden inte är någonting annat än "ett stort doftande fornminne" (s. 24). Jansson förnekar inte den starka dragningen mot konservatism, varken i den urbana medelklassens matvanor eller i andra grupper. Men han hävdar att idén om matkonservatism inte alltid bekräftas i empiriska studier. I "sin personliga kosthistoria" upplever många människor i dag (och antagligen även förr) anmärkningsvärda förändringar i matvanor (s. 189). Matvanorna ändras under en människas livscykel och det kan vara drastiska skillnader mellan samma persons vanor som ung och ogift, som småbarnsförälder, som tonårsförälder och som gammal. Under vissa perioder och vid vissa tillfällen kan människor vara konservativare än vid andra.

"Magfrågan", urbana arbetare och kvinnohistoria

Etnologer är naturligtvis inte de enda svenska forskare som på senare tid bidragit till matforskningen. Jag skall avsluta denna översikt med *Magfrågan: mat som mål och medel, Stockholm 1870–1920* av Yvonne Hirdman, professor i kvinnohistoria vid Göteborgs universitet. Hennes bok har en helt annan karaktär och uppläggning än de etnologiska arbetena.

Hirdman tar oss med till en period när Stockholm var en växande urban slum, vilken, om man får tro samtida källor, var smutsigare och fattigare än Paris, London och Berlin (s. 140). Mängder av människor flyttade in till huvudstaden från en överbefolkad landsbygd. Många av dessa, särskilt kvinnor, levde i ett tillstånd av permanent undernäring. Matsituationen i staden var mycket värre under 1880-talet och under första världskriget än den hade varit omkring år 1800, och sökandet efter lösningen på "magfrågan" var en central politisk fråga under flera decennier. Hirdman avslutar sin bok med att peka på hur socialdemokraterna använde denna fråga, när de var i färd med att konsolidera sin makt (s. 275).

Men innan hon når hit har Hirdman givit läsarna en levande berättelse, full av fängslande detaljer. Hon demonstrerar hur den urbana mathållningen i alla sociala klasser i överraskande hög grad baserades på animaliskt protein. Hon undersöker också de många kokböcker, som dök upp under slutet av 1800-talet. De fles-

ta av dessa var skrivna av män och kvinnor ur bourgeoisien. De som skrivits av män "prunkade av samhällsförbättrarnin och moralism", medan de som författats av kvinnor var beskedliga små handböcker "i vilka författarinnorna närmast bad om ursäkt för sin djärvhet att låta trycka sina samlade materfarenheter" (s. 122).

Men framför allt koncentrerar Hirdman sin bok på den mångfald ideologiska och politiska ändamål, som skulle tjänas genom de föreslagna lösningarna på "magfrågan". En viktig lösning var att lära arbetarklassens kvinnor att bli goda husmödrar. På 1880-talet publicerades sådana böcker som *Fabriksarbeterskans kokbok* och plötsligt "var det självklart var roten till samhällseländet låg: det var för att arbetarklassens mödrar och döttrar inte kunde laga mat" (s. 123). Början att lösa "magfrågan" och härigenom rädda svenska arbetarfamiljer från förfall lades utan vidare på undernärda kvinnor. Utifrån ett feministiskt perspektiv behandlar Hirdman frågor, som egentligen aldrig undersökts av svenska etnologer.

Slutsatser

Det försvunna bondesamhället utgör en viktig kontrasterande tankefigur i många nyare arbeten av svenska folklivsforskare. Även om detta mindre är fallet med bidragen av Borda, Sjögren-de Beauchaine och Jansson, kan man ändå säga att svenska folklivsforskare, mer än forskare som fått sin träning i andra discipliner, öppet eller underförstått använder bondesamhället som utgångspunkt för att förstå dagens samhälle.

Detta förhållande har både negativa och positiva effekter. Å ena sidan har det begränsat den etnologiska uppfattningen om vad som utgör lämpliga undersökningsobjekt. Matvanorna hos aristokratin, hos städernas arbetarklass, hos industrialismens borgerskap, hos samerna, hos invandrargrupper och hos många andra har inte studerats med tillnärmelsevis samma energi som hos de sydsvenska bönderna. Å andra sidan är det obestridligt, att intresset för bondeklassen har frambringat viktig kunskap. Kunskaper om bondesamhällets varierande levnadsvillkor och insikter om sambanden mellan det försvunna bondesamhället och vår samtid är viktiga resultat av svensk etnologisk forskning.

Litteratur

- Borda, Beatriz 1988. Kost och etnisk identitet. Matens roll som identitetsmarkör hos invandrade sydamerikaner. (*Mera än mat*. Red. av Anders Salomonsson. Carlssons förlag, Stockholm.)
- Bourdieu, Pierre 1984. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Translated by Richard Nice. Harvard University Press. Cambridge.
- Bringéus, Nils-Arvid 1970. Människan, maten och miljön. (*Mat och miljö. En bok om svenska kostvanor*. Red. av Nils-Arvid Bringéus. Gleerups. Lund.)
- 1988a. *Mat och måltid. Studier i svensk matkultur*. Carlssons förlag, Stockholm.
- 1988b. Swedish Butter Firkins. (*Food, Drink and Travelling Accessories. Essays in Honor of Gösta Berg*. Ed. by Alexander Fenton and Janken Myrdal. Humanities Press. Atlantic City, NJ.)
- Bringéus, Nils-Arvid & Günter Wiegelmann (ed.) 1971. *Ethnological Food Research in Europe and USA*. Otto Schwartz. Göttingen.
- Campbell, 1950. *Det svenska brödet. En jämförande etnologisk-historisk undersökning*. Svensk Bageritidskrift. Stockholm.
- Douglas, Mary 1975. *Implicit Meanings. Essays in Anthropology*. Routledge & Kegan Paul. London.
- Egardt, Brita 1962. *Hästslakt och rackarskam. En etnologisk undersökning av folkliga fördomar*. Nordiska museets Handlingar. Stockholm.
1978. Söndagsmiddag. (*Gastronomisk Kalender*). *Ethnologia Scandinavica* 1971
- Fjellström, Phebe 1970. Nord- och mellansvenskt kosthåll i kulturekologisk belysning. (*Mat och miljö*, red. av Nils-Arvid Bringéus. Gleerups. Lund.)
- Frykman Jonas & Orvar Löfgren 1979. *Den kultiverade människan*. Liber förlag, Lund.
- Genrup, Kurt 1975: *Gässkötsel. En etnologisk studie med särskild hänsyn till skånska förhållanden*. Liber/Gleerups. Lund.
1988. *Mat som kultur. Etnologiska kosthållsstudier*. Etnologiska institutionen, Umeå universitet.
- Hirdman, Yvonne 1983. *Magfrågan. Mat som mål och medel, Stockholm 1870–1920*. Rabén & Sjögren. Stockholm.
- Jansson, Sören 1988. *Maten och myterna*. Vår Föda, vol. 40, supplement 2. Statens livsmedelsverk. Uppsala.
- Keyland, Nils 1919. *Svensk allmogekost*. Svenska teknologföreningens förlag, Stockholm.
- Köstlin, Konrad 1980. Die Regionalisierung von Kultur. (*Heimat und Identität. Probleme regionaler Kultur*. Red. von Konrad Köstlin & Hermann Bausinger. 22. Deutscher Volkskundekongress in Kiel. Karl Wachholtz Verlag. Neumünster.)
- Medelius, Hans 1978. Om öländska kroppkakor och något om andra. (*Gastronomisk kalender* 18).
- Nordström, Ingrid 1988. *Till bords. Vardagsmoral och festprestige i det sydsvenska bondesamhället*. Carlssons förlag, Stockholm.

Salomonsson, Anders 1979. *Gotlandsdricka. Traditionell kultur som regional identitetssymbol*. Skrifter utgivna av etnologiska sällskapet i Lund 10. Lund.
1987. *Gammal mat med ny mening. Tankar kring regiocentrism och kulturkonstruktion. (Mera än mat, red. av Anders Salomonsson. Carlssons förlag, Stockholm.)*

Sjögren-de Beauchaine, Annick 1988. *The Bourgeoisie in the Dining-room. Meal Ritual and Cultural Processes in Parisian Families of Today*. Institutet för folklivsforskning, Stockholm.

Sydsvenska måltidsvanor i ny belysning

Av Phebe Fjellström

Ingrid Nordström: Till bords. Vardagsmat och festprestige i det sydsvenska bondesamhället. English summary. Diss. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund 24. Carlssons Bokförlag. Stockholm 1988. 245 s., ill.

”Syftet med denna studie”, skriver Nordström, ”är att fördjupa etnologisk kunskap om kostmönster och måltidssed för att med måltider som medium belysa materiella förhållanden, sociala relationer och tankevärld i det sydsvenska bondesamhället” (s. 10). Följande tre centrala frågeställningar blir aktuella i framställningen:

1. Vad är ”bra beteende” i vardagens eller festens måltider?
2. Vilka föreställningar, tankemönster, värderingar blir inpräglade och uttryckta i och vid måltiderna?
3. Vilka repertoarer formar människor inom måltiderna?

Avhandlingen är tidsmässigt begränsad till en relativt kort period cirka 1870–1920. Nordström vill med sin avhandling visa hur en ny bondeidentitet kommer till uttryck i en markerad måltidsmoral och genom markerande av prestige. Genom att visa vad ”måltidsmoral” betytt i samhällslivet vill hon försöka komma bakom de kulturella fasader som olika bygdeskildrare – Nicolovius, Bruzelius, Öller m. fl. – byggt upp av allmogelivet. Geografiskt är studien relaterad till Sydsverige: Skåne, Småland, Blekinge, Hal-

land och Västergötland. Trots iakttagbara variationer inom sociala strukturer i södra Sverige är det kontrasterna bland de agerande aktörerna som träder fram med den största klarhet och som frapperat författaren. Hon granskar därför den sociala strukturen utifrån måltiden som medium och gör det genom att iaktta det hela ur aktörernas d. v. s. ”ätarnas”, perspektiv.

Hon frågar sig: Vilka uppfattningar om måltiden i bondesamhället framkommer utifrån skilda berättarperspektiv? Nordström påpekar, att då materialet insamlades på 1920–40-talen styrdes insamlandet av den tidens forskningsattityder. Ur källkritisk synpunkt måste de utvärderas såsom genre när hon nu vill ställa helt nya frågor till uppteckningsmaterialet – frågor som inte ställdes t. ex. 1920.

Ett avsnitt i inledningkapitlet är betitlat *tidigare forskning*. Det uppvisar ett flertal internationellt kända namn, t. ex. Elias, Bourdieu, Douglas, som en etnolog i dag måste känna till, gärna buga höviskt för, d. v. s. försöka applicera deras teorier på det egna avhandlingsmaterialet – därmed liksom uppnå en högre abstraktionsnivå. Så sker även här.

Två klassiska skånska bröllopskildringar av Nicolovius och Bruzelius presenteras. Båda är akademiker och ser bröllopfesten i ett utifrånperspektiv om än med intresse. Nicolovius ger en litterär beskrivning, Bruzelius en mer vetenskaplig. Båda är i 50-årsåldern då de utkommer med sina alster, Nicolovius 1847, Bruzelius 1876.

Dessa två beskriver bröllopseder omkring 1800. Gästabudet får en detaljerad beskrivning. Deras skildringar kommer att ge ett slags grundmönster till andra senare bröllopsmåltidsbeskrivningar och de kan senare användas av Nordström som ett stabilt jämförelsematerial då hon ställer upp problemformuleringar kring bröllopsmåltiden. Men särskilt vill hon i detta avsnitt aktualisera frågan om vad *berättarnas minnesperspektiv betyder*, då hon nu källkritiskt granskar deras berättelser. Hon tar upp bl. a. Eva Wigströms texter till granskning, texter som filtrerats genom flera kunskapskikt och granskar folklivsmaterialet såsom en narrativ genre. Hon visar med träffande citat hur förändringens vind blåser över Sydsåne. Vad Nicolovius kallade ”den enfaldiga bondetron” fick vika och fördomar skingras. Han skriver:

Den sydsånske bonden, fastän något dårad av sitt ekonomiska västånd och trög av naturen har dock börjat älska upplysning, umgås gärna med bildade människor, är numera övertygad om, att här finnes andra och mäktigare krafter, än den blotta fysiska styrkan och har trätt in på tänkandets gebit.

Denna förändring vill författaren granska. Hon ser bakom fasaderna en bestämd struktur, en strikt ordning – en vad hon kallar bondeidentitet, som har andra syften än att blott vara ”trög av naturen”.

Det som är unikt för *dessa* berättare är deras förmåga att berätta i skrift. Nordström skriver: ”Det räcker därför inte att bedöma deras texter som mer eller mindre trovärdiga källor. Dessa måste interpreteras som kulturprodukter och själva *berättandet* måste analyseras” (s 50). Festmat diskuteras och innovationer i samband därmed. Kalaskokerskor är en del av det nya och sötade inläggningsrätter och socker i maten blir nya inslag. Ett träffande exempel på nyheter förvirrande inverkan visar följande (s 79). På ett begravningskalas skall två gamla män ta först av anrättningarna. Den äldste fyller sin tallrik med soppan och får syn på en grupp saladiärer med innehåll avsett för den efterföljande steken:

Han tittade villrådigt på de frestande saladiärerna. Han hade visserligen aldrig varit med om att lägga sådana saker i soppan, men det kunde ju här röra sig om någon kulinarisk finess eller nymodighet som gästgivaren funnit på och som det gällde att inte gå miste om.

The ranking list är anmärkningsvärt framträdande i folklivsmaterialet och i denna avhandling. *Att veta sin plats* som Nordström skriver. Barn, vuxna, tjänare, arbetare kunde koden. Kan de inte blir de näpsta eller uteslutna.

I kapitlet *Att lära måltidsmoral* framträder några av Nordströms grundläggande teser och kapitlet får sägas ge oss ny kunskap analyserat utifrån äldre källmaterial. Det sista kapitlet *Måltiden i bondesamhället – Bondesamhället i måltiden* redovisar bl. a. bondementalitet och bondelivet såsom erfarenhet och ideal. Här söker Nordström knyta samman den rika nätstruktur inom sydsånskt samfundsliv, som hon velat synliggöra hela tiden speglad genom och av måltiden såsom medium.

Avhandlingens centrala problemområden:

Forskningsläge, dokumentation, bearbetning, analys

För att kunna rätt problematisera forskningsmaterialet bör detta först sättas in i sin rätta vetenskapliga kontext, man bör med andra ord beskriva forskningsläget. Här har författaren utformat detta avsnitt i absolut tunnaste laget (s. 20–24). Uppgifterna om Bourdieu, Douglas, Elias är elementära, vi har dem redan i undervisningen på grundutbildningsnivå. Bourdieu liksom Elias kräver absolut en bredare presentation, då de är högst aktuella för författaren. Not 7, s. 204, ger en 7-raders presentation av Elias! Varför inte centralt i texten? Tolksdorff är likaså njujgt behandlad. I not 6, s. 204, redovisas hans schema ”Trädet”, begreppen förklaras. Nordström anknyter delvis till den i avhandlingen, men förvirrar läsaren totalt med denna konstifika mening: ”Jag tar ej ställning till Tolksdorffs systematik men använder hans begrepp som ordnande princip”(!).

I beskrivningen av forskningsläget saknas enligt min mening den självklara anledningen till varför avhandlingen *Till bords* lägges fram i Lund. Här i Lund initierades 1970 den etnologiska kosthållsforskningen genom att Bringéus och Wiegelmann slog fast, att kostforskning och vad därtill hör metodiskt och teoretiskt hör hemma inom etnologin. Bringéus har i högsta grad bidragit till att svensk kosthållsforskning nått en hög nivå. Han har faktiskt i Lund skapat den nisch som författaren nu står i. Förvisso är han hennes handledare, men bör ändå självklart ha ingått i ”Forskningsläget”. Här borde även andra svenska forskare som plöjt forskarspåret till festbord

ha nämnts, t. ex. Gösta Berg och Brita Egardt, ty de utgör en del av den vetenskapliga kontexten även om de inte skrivit direkt om måltidsmoral.

Vid bearbetning av folklivsuppteckningarna, som alltså berör 1870–1920-talet, har Ingrid Nordström funnit att det bokstavliga begreppet *måltid* är centralt och betydelsefullt. Hon åberopar bl. a. Ejders fylliga arbete om *Dagens tider och måltider*. Hon tar upp sociologen Asplunds och Orvar Löfgrens resonemang kring allmogetid—klocktid och bondetid—borgerlig tid. Löfgren menar bl. a. i *Den kultiverade människan*, 1979, s. 22 att disciplinering av tiden kom först med industrialismen, då först blev tiden lineär. Dessförinnan var den för bonden cyklisk; d. v. s. kopplingen mellan naturår och arbetsår gav bonden en cyklisk tidsuppfattning. Nordström bemöter detta resonemang och menar att i bondesamhället fanns en "rätt-tidighet". Att planera för jordbruk och framtid kräver insikt i "rätt tid", människan i bondesamhället "måste planera och fullgöra sitt arbete lineärt" skriver Nordström, "där den ena biten av tid följde på den andra under dagen, veckan, året, livstiden, generationerna" (s. 62). Hennes argumentering förefaller mig hållbar. Måltiderna var i detta lineära schema fasta hållpunkter.

Ingrid Nordström har inte tagit upp och skall inte ta upp enskilda kostelement. De bildar dock måltidsstrukturen och sänder ut signaler om att detta är bondens bord i Sydsverige. Dessa signaler sammanfattar i sin tur måltidens generella betydelse och ger också en specifik betydelse inom ett kulturellt system, som Mary Douglas uttrycker det. För mig är det uppenbart att detta är sydsvenska, enkannerligen skånska matvanor som presenteras: Ständigt återkommer sill och gris, brödsäd och gås som festmat. Framför allt är grisen så typisk. Fläsket är sällsynt i norr. Grisar fanns ej utom i vissa norrländska kustområden, t. ex. Hälsingland, och även där sällsynt. Detta hör samman med regionala resurser och detta är i sin tur kopplat till den ekologiska aspekten. Så långt är vi ense. På s. 22 tar författaren plötsligt om *kulturekologiska problemställningar* och visar omedelbart på Löfgrens avhandling om halländsk kustbygd, där bönder och jordlösa byggt sin hushållning på olika resurser. Detta är att lägga en *ekologisk aspekt* på materialet. Det har Löfgren gjort. *Inte* kulturekologisk aspekt. Nordström har alltså blandat samman kulturekologi — som har att göra med nedärvda

traditioner, t. ex. i arbets- och näringsliv, som flyttas från en miljö till en annan ekologisk miljö och ekologisk aspekt = resursutbud i viss miljö.

Att skåningen ätit en mycket fettrik kost och att mjölrätter varit framträdande är klart. Man ser skillnaden mot norr. Framför allt fisken, den frysta och färska, saknas liksom viltet av fåglar (ripa, orre, tjäder). De var i nybyggarhushållet *legio* liksom renköttet. I kustområdet i gamla svenska bondbyar vid Bottenviken åts däremot inte renkött. De regionala variablerna mellan nord och syd är så uppenbara — även om författaren ej haft anledning ta upp dem. Hon har i stället påpassligt visat att det regionala finns uttalat i andra former, nämligen i de öknamn kring åtandet som man skapat kring människorna i grannprovinsen. T. ex. kallades skåningen *gröda-bug*, smålänningen *havrekaga* och blekingen *sillanacke* (s. 67). Det finns en avhandling, som tar upp exakt denna problematik och som skulle stött de regionala differenserna, nämligen Lars-Erik Edlunds *Ortsboöknamn* (Nordiska språk, Umeå 1985). Edlund visar på ett rikt norrländskt material, även på det internationella, särskilt fransk forskning, t. ex. Doppagne och hans arbeten kring *blaison populaire*. Edlunds arbete är i lika hög grad etnologiskt som filologiskt.

Mellan lingvisternas begrepp och strukturer och etnologernas finns osynliga trådar. Så även i detta arbete. Nordström framhäver sålunda att Mary Douglas' analys av måltidsstrukturer gör det möjligt att tala om måltidens grammatik d. v. s. delarna får mening inom en helhet. Författaren framhäver att metaforen måltidens grammatik dock endast räcker till att *beskriva* måltidsstrukturen, inte till att *förklara* hur maten blir medium i förändringsprocessen (s. 80). Som jag ser det skulle Mary Douglas med fördel här ha kunnat kompletteras med Petr Bogatyrev. Hans teser föreligger i *The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia*, publicerat först 1937 på ryska och till engelska 1971, det första arbetet med semiotisk aspekt på etnologiskt material. Fokus för Bogatyrev är klädseln, det kunde lika gärna ha varit måltiden. Han anser att klädseln (måltiden) måste analyseras både inom dess sociala kontext och inom en ram av strukturellt samband, han fann att dräkten (måltiden) hade två symboliska funktioner: att åtskilja sociala kategorier och relationer, att ange värderingar och attityder. Han visar att dräkten (måltiden) kommunicerar och förstärker sociala roller, situ-

ationer och normer hos dem som är aktörer (bärare av klädsel).

Nordström har sett sitt material genom Mary Douglas' glasögon, sett måltidens grammatik, men hon har även realiter sett dess struktur på Bogatyrevs vis ehuru denne ej nämns. I kapitlet om kulturell prägling finner vi de centrala grundtankarna i avhandlingen vilka genomsyras av Elias' civilisationsteori. Att lära sig bordsskick och måltidsnormer är ett belysande exempel på inlärningsprocess. Detta i sin tur är kulturell prägling. Kulturell prägling kommer till särskilt markerat uttryck just vid bordet genom beteende och förhållningssätt till mat och ätande. I borgerlig miljö skedde inlärandet genom ett drilande i etikett. Vid bondens bord inte genom direkta tillsägelser — gör si eller så — utan genom att man iakttog och härmade förebilden. Här har författaren en fin och lärorik bild (s. 94) ur Nässlorna blomma av Harry Martinsson.

Då rätten var bärgad över till tallriken började sockeningen äta "fint", med gaffeln i mun, ej med kniven. Han såg sig omkring. Lade de märke till honom? Säg de? Observerade de hur han egentligen var? Hur tollnesederna gått honom i blodet? Hur man äter när man, som han, haft det fint omkring sig?

Bordsservisen är också viktig här. Man åt ur samma lerfat, doppakopp, man hade sillbrädan gemensamt. När porslinservisen kommer börjar ett personligt ätande, ett nytt slags ordning och till slut sker en förfining av ätandet med kniv och gaffel, tallrik och servett. Här har vi inom bordsskicket en karakteristisk civilisationskurva "med bestämd rörelseinriktning" i Elias' anda. Nordström vill se bordsskicket såsom ett redskap för kulturell prägling, ej enbart såsom en indikation på förändring. Hon talar om att "formas genom tingen", d. v. s. att förhålla sig till föremålsvärlden.

I detta sammanhang tas begreppet *image of limited good* upp — en grundtes hos George M Foster. Denne menar, att resurser vad de än vara må är begränsade: mat, moderskärlek, hälsa, vänskap. Om någon får mer sker det på andras bekostnad. Nordström godtar inte helt denna grundtes. Hon menar, och med rätta, att man kunde maximera resurserna utan att andra drabbades. Det var en fråga om att förbättra tillgångarna, "att foga sig i villkoren (d. v. s. de knappa resurserna) utesluter ej strävan att förbättra des-

sa" (s. 85). Nordström menar att "människor delar maten med varandra efter status" och då blir "limited good" en metafor för måltid med olika betydelse. Här borde väl då markeras att limited good i denna betydelse avser dels *resurstillgång* (som är begränsad) dels även *resursfördelning*, som aktivt äger rum vid bordet, alltså två företeelser som inte är likartade. Dessutom tillkommer även *resurskravet* "eftersom människor i måltider tillgodoser sina egna behov samtidigt som de delar maten — — —" (s. 92).

Förhållningssättet till dessa tre faktorer, som alltså inte utmejslas av Nordström, är en form av kulturell prägling och detta i sin tur beskriver en civilisationskurva, där såväl det individuella som kollektiva förhållningssättet träder fram — så skulle jag vilja analysera limited good i denna kontext. Civilisationskurvan i Elias' mening kommer klart till uttryck i avhandlingens avsnitt om föremålskultur och bordsskick. I dag finner man sällan analyser av föremålskulturen i etnologiska arbeten. Denna fokusering har under 1970- och 1980-talet ansetts föråldrad, begränsad, ja, rentav otänkbar. I stället har psykologiska processer, kvasifilosofiska resonemang och svepande påståenden om samhällsprocesser stått i förgrunden. Etnologen har tagit till sig andra discipliners metodik, utan att behärska dem. Det kan bli katastrofalt. Honko har yttrat följande tänkvärda ord: "Den abstraktionsnivå där sociologen inleder sin forskning är från kulturforskarens synpunkt ofta redan alltför utarmad på drag. Kulturyttringarnas förhållande till de socioekonomiska strukturerna är ett synnerligen intressant problem, men kulturforskaren tar en genväg förbi sitt eget fält om han skyndar mot förenklingsmöjligheter som bygger på samhällsstrukturen. Hans uppgift är ingalunda att som en papegoja upprepa vad samhällsvetaren redan lyckats säga — — —." Vi slänger i princip ut barnet med badvattnet, d. v. s. föremålen! Däremot har historiker, sociologer och ekonom-historiker tagit till sig tingen och sett dem genom nya filter. Så gör även Ingrid Nordström, hon ser tingen med nya glasögon: "Vilket perspektiv man än lägger på kulturell förändring handlar det om en hållning till föremålsvärlden och då blir tingen inte bara tecken i en kulturell kod, utan de formar också människors sätt att vara. I Elias' beskrivning av bordsskicket är materiell utrustning och yttre beteende tillsammans medel i disciplinering och förfining" (s. 95).

Nordström visar tingens och kroppsspråkets komplexa spel vid matbordet. ”De nya individuella redskapen krävde mindre kropps rörelser och bordsskicket drog därmed en trängre cirkel runt personen” (s. 95). Elias menar liksom Nordström att bordsskickets förfining blir redskap i modellerandet av *personlighetsstrukturen*. Man disciplinerar sig, man äter inte med fingrarna, man disciplinerar kroppen, sitter rakt och snyggt, barnen fostras därefter, det uppstår ett flertal regler hur kniv och gaffel skall placeras etc, vilket i sin tur formar nya rutiner. Motvilja mot dem som ej kan denna kod växa fram. Personlighetsstrukturen förändras, bordsbesticken blir medel i kulturell prägling. Detta kapitel är alldeles utmärkt. Rakt och klart skrivet.

Avsnittet *Rent och smutsigt* är genomsyrat av Mary Douglas' och Jonas Frykmans tankegångar. Det innehåller inte några vetenskapliga nyheter i sig men visar tydligt den påträngande verklighet, som den fysiska närheten med osnygga personer innebar och hur just i detta sammanhang civilisationskurvan arbetar sig framåt i en ständigt pågående rörelse (s. 98).

Kapitlet om *Att lära måltidsmoral* är alldeles ypperligt. Här tycker jag Nordström är som allra bäst. Hon har visat oss hur ur Hustavlans värld kan utvinnas helt ny kunskap sett från ”ätarnas perspektiv”. Jag tycker att detta avsnitt och även det föregående om Kulturell prägling skall ingå i grundutbildningen.

Grundläggande är här bönen *Fader Vår giv oss vårt dagliga bröd*. Utifrån denna trossats byggs kapitlet upp med fina analyser. Att trampa på brödet var en dödssynd. Barn fostrades med ett slags rit för att inte trampa på ”Gusslånet”. Det låg ju också en moralisk fostran vid ätandet av maten. ”Arbetaren är sin lön värd” är en av katekesens trossatser.

När det kristna handlingssättet att tacka för maten uppluckras, när man börjar tycka att mat skall man ha efter utfört arbete — inte behöva be Gud om liksom man förr tackade underförstått även husbonden (i efterbönen), när allt detta som varit normbestämt och lagbundet blir till intet, har en mycket stor värdeomsvängning skett.

Mat, kropp, arbete får en annan betydelse, när föda blir en rättighet istället för en gåva — guds-gåva — som skulle tas emot med tacksamhet och förnöjsamhet. När detta sker, träder andra rörelser in på scenen, politiska av olika slag, och tar

hand om kollektivets värderingar. Kyrkan träder här åt sidan.

En annan analys berör riten med innebörd. Nordström visar på Victor Turner (s. 140), som analyserat rituella symboler som samlande krafter inom ett socialt aktionsfält där de lever så länge de är fyllda med mening. Hon pekar på det rituella beteende som barn fick visa då de tappade ett bröd på marken (golvet). Barnet tog upp det, borstade av, kysste brödet. ”Gusslånet” — det helgade brödet — fick inte förfaras, det lärde barnet sig tidigt och rituellt. Och denna symbolhandling hade verkligt liv — den var fylld med mening som Turner menat och som författaren fint framställt.

Kapitlet avslutas med en typisk Nordström-formulering: ”I långsiktigt perspektiv är det ofta materiella ting och beteenden, laddade med betydelse, som fått tydliggöra kulturell omvandling. Bordsskickets rekvisita har därvid visat sig ha specifik betydelse. Bordsbön och andra riter med religiös laddning bekräftar måltidens moral-kodex och verkar därför på annat plan än andra synliga tecken inom måltidens fält. Men tillsammans med dessa är de symboliska uttryck för grundläggande värdemönster och medel som kan användas för kulturella syften” (s. 160).

Stora kalas var i princip offentliga tillställningar inom byn. Då — i offentlighetens ljus — fixerades status och hierarkier, något som belyses i kapitlet *Festmåltid — socialt skådespel och social gruppering*. Då framträdde den kommunikativa kod som trugning innebar. Det var ett spel för gallerierna — om något! Här skulle gäster och värdfolk kunna spelets alla detaljregler. Värdfolket skulle veta att truga rätt personer. Gästerna veta att avvärja och konstra för att inte gå in för tidigt till bordet. Särskilt var kvinnor involverade i detta komplexa spel, som alla inbjudna kunde avläsa och förstå och vara en del av.

Ett praktiskt och för värdfolkets ekonomi tack-samt tillskott var *förming*. Detta bruk var emellertid laddat med prestige i högsta grad. Maten som kvinnorna tog med sig var ju ett mått på deras resurser, förmåga, skicklighet. Överlämnandet skedde också på ett ritualiserat sätt. Det här spelet på och vid bordsscenen var kvinnornas spel, deras stora drama.

Begreppet *förming* kan belysa två intressanta metoder:

1. Bourdieus perspektiv på gåvor och gengåvor.
2. Kvinnoperspektivet på bondesamhällets

gåvoinstitution — förningen.

Nordström tar upp båda dessa perspektiv men är inte benägen att utveckla Bourdieus resonemang om den dolda *symboliska* ekonomin, som han för utifrån sitt kabyli-material. Kabylierna ansåg att en man av heder måste uppföra sig så som de komplicerade oskrivna reglerna föreskrev vid utbyte av gåvor och gengåvor. Allt skulle ske på rätt sätt vid rätt tidpunkt. De ansåg inte själva att detta hade någonting att göra med "ekonomi". Men om de inte utförde det institutionaliserande beteendet kring gengåvoutbytet var deras heder förverkad. I detta ligger fördold ett slags maktstruktur enligt Bourdieus som såg det hela utifrån — om ej reglerna följs ställs man utanför. Nordström skriver att när Bourdieus maktstrukturer "kopplas till en konkret företeelse som gåvoutbyte blir det svårt att använda som meningsfull förklaring" (s. 175). Jag menar tvärtom, det blir en meningsfull förklaring. Samma är det med kvinnornas förning i bondesamhället. Förningen representerar en dold symbolisk ekonomi enligt min mening. Dessutom var den även ett konkret ekonomiskt bidrag! Där kvinnor underlät att bringa en välfylld förningskorg till kalasen torde de ha hamnat utanför den vedertagna sociala "inne-kretsen". Allt skulle ske på rätt sätt och vid rätt tidpunkt. "Maktstruktur" låg hos de välbärgade bondekviinnorna, som förde förningstraditionen vidare, men också indirekt hos de mindre bemedlade, som ej vågade bryta normen. Kvinnors roll och prestigespel här inför öppen ridå är ett flagrant exempel på socialt tryck, ritualiserat beteende och kvinnors värderingar i det gamla bondesamhället — värderingar som har mycket sega strukturer — de finns in i vår tid! Nordström menar, att trots hennes "invändningar mot Bourdieus vinst- och förlustkalkyler, är det ändå svårt att komma bort från hans synsätt när det gäller kalasutbytets mekanismer i bondesamhället" (s. 185).

Kulturanalys — resultat

Slutkapitlet bär rubriken *Måltiden i bondesamhället — bondesamhället i måltiden* (en medveten travestering (?) av Frykmans tes att äldre folklivsforskare dokumenterade *Kulturen i människan* och inte *Människan i kulturen*) och däri vill författaren lyfta fram begreppet *bondementalitet*. Avsnittet som handlar om *livsstil* och *mentalitet* är därför centralt i kulturanalysen. Jag finner inte denna analys helt genomarbetad och på flera

punkter direkt oklar. Inledningsvis skriver författaren: "Mitt syfte är att göra allmogemänniskan tydlig inom bondekulturens kontinuitet och förändring." Hon vill t.ex. inte teckna de kontraster Frykman-Löfgren pekar på i Den kultiverade människan i fråga "om kulturomvandlingen från bondesamhälle till nutid i fågelperspektiv via stora spekulativa frågor" (s. 11). Hon hävdar betydelsen av att synliggöra "allmogemänniskan", att se denne i ett rörligt skeende speglad genom måltidsskicket. Inte kontrasternas spel bonde-borgare, inte bonde i fågelperspektiv à la Frykman-Löfgren. Det blir trots allt en kontrastens människa Nordström laborerar med. Är det inte hennes mening att synliggöra *bondesamhället — med dess demografiska variabler* — som analysen av kulturförändringsprocessen innebär? Bondesamhället kommer då att kontrasteras mot det urbana samhället, borgarsamhället. Och detta sker i realiteten gång på gång i avhandlingen. Se här t.ex. hennes analys av civilisationsteorin applicerad på bordsskicket. I en av de fylliga noterna (s. 205, not 10) påpekas att Lynn Åkessons artikel om två sydsvenska byar (1985) visar lokal stratifiering: slaktare, småbönder, hantverkare. "Hennes undersökning är exempel på vilka mönster som kan framträda i närhetsperspektivet." I själva verket arbetar Nordström också med närhetsperspektivet, vad hon lyfter fram är inte *en* allmogemänniska med en viss mentalitet, utan här framträder på måltidsscenen en grupp av människor med olika sociala rangskalor förankrade i agrar miljö. Under rubriken till avhandlingens titel bekräftar detta, där heter det: Vardagsmoral och festprestige i det sydsvenska *bondesamhället*. Människorna i detta samhälle har olika värderingar och olika utgångspunkter. Att finna en gemensam bondementalitet för dem kan inte bli rätt analysutgångspunkt. Att laborera med begreppet *idealbonde* är väl också tveksamt. Jag är inte för min del övertygad om att "det blev ett borgerligt intresse att hålla fast bilden av en bondevärld med harmoni och solidaritet", som Nordström skriver inspirerad av och åberopande Löfgren och fortsätter "I detta ideologiska klimat tog insamling av allmogekulturens alster fart ...". Jag menar att många skilda faktorer bidrog till kulturinsamlandet kring sekelskiftet och där var förvisso inte städernas "borgare" särskilt aktiva, tvärtom. De fick *läras* att inse kulturavets betydelse av vissa eldsjälur som initierade insamling-

en. Man torde nå längre och djupare i analysen om andra metod aspekter och inte enbart det historie-materialistiska perspektivet får råda.

Men vad som är slående i just detta slutkapitel är hur fruktbart det hade varit om författaren använt sig av följande två forskares metodbelysningar. Först Bourdieu: I artikeln *La distinction. Critique sociale de jugement* (Paris 1979, 1982) sammanställer Bourdieu material från ett flertal undersökningar från det samtida Frankrike. Han laborerar med två begrepp. *Det sociala rummet* och *Livsstilarnas rum* (karta över smakens fördelning angående t.ex. matvanor, fritidsintressen m.m.). Bourdieu hävdar att sociologens uppgift är att bringa ordning i ett mångfaldigt material – han kan inte ge avtryck av verkligheten. Vidare använder Bourdieu termen *habitus* (= i kroppen och sinnet inristade vanor och dispositioner). Detta senare är detsamma som vårt välkända kognitiv struktur.

Vad Nordström nu visat i sin avhandling är material som direkt kan relateras till det sociala rummet. Här har vi liksom cellvis indelade: husbonden, tjänarna, kvinnorna, barnen, rackaren och horan. Dessa sociala kategorier representerar olika *livsstilar* beroende på förankring i respektive sociala rum/celler. Livsstilarna kan ha sin förankring i traditioner av hög ålder, därför att de är sammankopplade med *habitus* ("i huvudet inristade vanor") – *men* livsstilen kan påverkas och förändras av tryck utifrån, av impulser utifrån. Säkert är inte då att alla "sociala rums innehavare" förändras likartat. Husbonden kanske tar upp en nyhet men inte tjänaren och absolut inte barnen i förstone. Med andra ord: En allmogemänniska med *en* mentalitet är en utopi. Ävenså blir *idealbonden* en livlös konstruktion.

Den andra forskaren, som skulle framhåvts långt mer i avhandlingen, dels därför att hon på ett genialt sätt öppnat nya forskningsbanor, dels därför att Nordström i princip faktiskt arbetat i hennes anda och även åberopat henne, är Birgitte Rørbye. I artikeln *Da folkeminders fik borgerret* skriver hon bl. a. om hur folkminnesuppteckningar anses vara "kontextlösa", d.v.s. de är beskrivningar rätt upp och ner utan ett samband, utan att föreligga i en kontext. Rørbye hänvisar till folkloristiskt material. Men förvisso kan denna methodsyn appliceras på utsagor av "materiell kultur". Kontexten skapas enligt Rørbye genom *studium av den levande praxis de är fyllda av* (Rørbye 1987: 184 f). Folklivsuppteck-

ningen måste studeras ur en *hermeneutisk aspekt* och därvid utvärderas mot annat material. Uppteckningen ger en mikrobild, men den kan sättas in i ett makrokomplex om forskaren har de rätta insikterna i just det materialet – ungefär så kan Rørbye tolkas. Uppteckningarna blir då inte kontextlösa, utan utgör delar av en enhet.

Så har i viss mån Ingrid Nordström arbetat. Hon ville se *berättelserna som kulturella produkter*. Men hon har inte konsekvent genomfört "Rørbye-tanken" i slutkapitlet, där kulturanalysresultatet skulle föreligga. Vid disputationen anförde Nordström att hon alltför sent blivit uppmärksam på Rørbyes arbete (det utkom sent 1987). Generellt får väl tilläggas att begrepp som mentalitet alltid är vanskligt att laborera med och här har termen inte skapat klarhet.

Sammanfattningsvis: Avhandlingen *Till bords* har gett recensenten stor läsglädje och ny kunskap, särskilt var kapitlet om måltidsmoral utomordentligt givande. Ingrid Nordström skriver lätt-samt och framför allt pedagogiskt, även om hennes medfödda diplomati ibland kan göra vissa meningar dunkla. Hennes påtagliga intresse för den egna forskningen genomsyrar boken och smittar av sig på läsaren. Det synes mig som en naturlig fortsättning på Nordströms forskning att hon tar upp sina formidabla kvinnoinformanter, Ellida Olsson, Blenda Andersson m. fl., till förnyad granskning och ser dem ur ett brett kvinnohistoriskt perspektiv. En sådan forskaruppgift är Nordström just nu bättre skickad att genomföra än någon annan etnologisk kosthållsforskare.

Bråkiga och försupna hantverkare

Av Mats Lindqvist

Lars Magnusson: Den bråkiga kulturen. Förläggare och smideshantverkare i Eskilstuna 1800–1850. Författarförlaget. Stockholm. 1988, 411 s., ill.

Samtidigt som etnologer och antropologer i spåren av postmodernism och representationskritik på allvar börjat ifrågasätta kulturbegreppets tjänster tycks begreppet vara mer i ropet än någonsin inom granndisciplinen historia. Under inflytande från engelsk kulturalism och fransk mentalitetshistoria har föreställningsvärldar, vardagsliv, symboler, ritualer, seder etc, kort sagt kultur, kommit i fokus för flera svenska historiker under 80-talet. Med hjälp av antropologiska teorier och metoder försöker man nu avtäckta denna hittills dolda "underström" i historien.

Kritiken mot dessa tvärvetenskapliga ambitioner har stundtals varit hård, framför allt från antropologer. Bristande kulturteoretiska insikter har inneburit alltför okritiska och vårdslösa tillämpningar av antropologiska begrepp och metoder. Föga hänsyn har tagits till de inom-antropologiska diskussioner vari forskningsmål, metodologiska tvisteämnen och begrepp utformats under ömsesidig påverkan.

Med tanke på kritiken är det glädjande att få presentera ett lysande undantag i denna genre: ekonom-historikern Lars Magnussons nyutkomna *Den bråkiga kulturen*, ännu ett verk i Författarförlagets "mentalitetshistoriska" serie: Människan i historien.

Den bråkiga kulturen är inte bara en inträngande skildring av en hantverkarkultur i det tidiga 1800-talets Eskilstuna. Den tar också fatt i, vilket aktualiseras genom själva forskningsuppgiften, centrala kulturteoretiska problem och diskussionspunkter med internationell räckvidd. Genom en djuplodande analys av fragmentariska

data, främst domstolsprotokoll och polishandlingar, försöker Magnusson, i likhet med t. ex. Ladurie, E. P. Thompson eller Ginzburg, frilägga vanliga människors vardagsliv och föreställningsvärldar i det förflutna.

Eskilstuna 1800–1850

Inledningsvis får vi stifta bekantskap med de bråkiga hantverkarna sedda genom myndigheternas och borgerskapets ögon. Stadens överhet såg med stigande oro hur gesäller, lärlingar och även mästare inom det utbredda smideshantverket i staden, ideligen slogs, söp, skrälade, stal, avvek från arbetet och ställde till regelrätta upplopp på gator och torg. De bångstyriga hantverkarna betraktades som vildar, en rå och farlig underklass som representerade omoral och samhällsupplösning.

Många ropade på mer polis och hårdare straff. Den mer insiktsfulla eliten menade däremot att vägen att komma till rätta med problemen på längre sikt var fostran. Man ivrade för bildningscirkel och föreningar där "smedhopen" kunde förädlas och kultiveras.

Men överhetens uppfattning liksom brottsstatistiken måste tas med en nypa salt. Vad som var omoraliskt och brottsligt i myndigheternas ögon var måhända naturligt leverne och självklara rättigheter i underklassens?

I linje med det kulturrelativistiska perspektivet vill Magnusson söka den *mening* de "vilda" och "råa" vanorna hade för de inblandade *själva*. Ambitionen är att se handlingarna och vanorna som delar i ett kulturellt system, med en bestämd funktion och innebörd inom ramen för helheten. Den teoretiska utgångspunkten är att hantverkarkulturen måste relateras till den "verkliga" sociala och materiella verkligheten för att kunna förstås.

Det är denna specifika kontext som författa-

ren försöker teckna i de följande avsnitten. Först utifrån ett fågelperspektiv, där stadens och smidshantverkets historiska förutsättningar och utveckling beskrivs. Sedan tas steget ner till hantverkarnas vardagsverklighet; arbetsvillkor, sociala hierarkier och relationer kommer i blickfånget. Vi får följa med till de trångboddas smidshushållen, där lärlingar, gesäller och husbondfolk levde sammanpackade. Bristen på privatliv skapade spänningar och ideliga bråk — smocken låg alltid i luften. I denna strikt hierarkiska struktur trampades det alltid neråt, men den underordnade tog inte bara emot utan kunde också gå till motangrepp. Det gavs och togs inom ramen för den patriarkaliska strukturen.

Arbetet var hantverksmässigt, även om det fanns ansatser bland förläggare och manufakturister att utveckla produktionen i industriell riktning. Hantverket var ingalunda, som ofta framhållits, statiskt. Tekniska förbättringar eftersträvades av alla parter.

Ännu var det dock förlagssystemet som dominerade, vilket innebar ett samhälle uppbyggt på omfattande kreditrelationer. Skulder yrkesbröder emellan kunde stärka den sociala gemenskapen. Att stå i skuld till en förläggare var däremot något helt annat. För en förläggare var det ett sätt att skaffa sig makt och kontroll över den enskilde producenten/mästaren. Till följd av bl.a. olikartade skuldrelationer ökade den sociala differentieringen inom mästartkåren under loppet av perioden. 1850 var flera mästare närmast att betrakta som lönearbetare, medan andra hade avancerat till manufakturister eller fabrikörer. Gång på gång vederläggs alltså tesen om 1800-talet som en statisk och konservativ tid.

Efter denna för tolkningen nödvändiga precisering av "faktiska" ekonomiska och sociala förhållanden vänder så författaren tillbaka till de vanor och handlingar som irriterade och skrämde stadens borgerskap; slagsmålen, spatsergången, dryckesseder, förnillning och smyghandel. Nu kommer "den bråkiga kulturen" i en annan dager. Det var inte för att supas som hantverkarna sökte sig till krogen. Att inte "visa upp sig" och ta en plats i bjudlaget var att stå utanför den sociala gemenskapen. I otrygga tider var det en risk ingen vågade ta. Likaså framstår blåmåndagsfirande och förnillning som rimliga rättigheter mot bakgrund av den porösa arbetstiden och löneförhållandena. Det var sedvänjor som ännu var delvis accepterade av mästartarna, men

som i takt med utvecklingen omvandlades till "ovanor" i de nya kapitalägarnas och makthavarnas ögon.

Thompson, Geertz och Sahlins

Lars Magnusson har bl.a. gjort sig känd som introduktör av E.P. Thompsons texter på svenska och inflytandet från denne är tydligt i studien. Thompsons tankar kring t.ex. hegemoni- och paternalismbegreppen gör sig gällande i sättet att behandla makt- och underordningsrelationer, mellan förläggare/mästare eller mästare/gesäller. Liksom Thompson framhåller Magnusson rationaliteten i den förindustriella underklassens, till synes, oöverlagda aktioner och vanor. Här betonas "folkets" förmåga till genomskådande och motstånd, dess möjlighet att överskrida och omforma givna förhållanden.

Men Magnusson stannar inte vid Thompsons perspektiv. Även om Thompson utvecklat en slags historisk antropologi har han knappast gjort sig känd som någon driven kulturteoretiker. Kultur kan beteckna allt och ingenting, från det allomfattande livsform till "folkliga" traditioner och ritualer. Vagheten i definitionerna jämnar vägen för enkla slutledningar; kulturell och historisk förändring tenderar att gå på räls med hjälp av en bländande retorik. Den marxistiska trollstaven svingas över komplexiteten och kvar står (till sist) den "ekonomiska basen" som svar på alla frågor.

Magnusson söker mer nyanserade diskussioner och finner dem hos antropologerna Clifford Geertz och Marshall Sahlins. Konfrontationen mellan fenomenologen Geertz och strukturalisten Sahlins visar på ett intressant sätt närheten mellan filosofierna. Kultur blir i Geertz definition "ett system av meningar", ett system av innebörder som för Sahlins blir ungefär liktydigt med den "lins med vilken vi ser världen". Den kulturella apparaten föregår m.a.o. varje betraktelse av den objektiva verkligheten, ett ställningstagande som följaktligen rimmar mycket illa med Thompsons anti-strukturalistiska perspektiv. Här lurar en idealistisk fara som herrarna, med Sahlins i spetsen, är väl medvetna om. Sahlins försöker "rädda" strukturalismen från idealismen genom en intimare koppling till den materiella verklighet som bara kan tolkas inom ramen för ett kulturellt system. Den kulturella koden måste stå i samklang med den värld den ska tolka. Om en ny situation uppstår, ja då

måste också den apparat varmed verkligheten görs begriplig omformas. Med det berömda, men något uttjatade, exemplet kapten Cooks möte med hawaiianerna visar Sahlins hur de materiella och sociala villkoren, det som händer i praxis, har betydelse för den kulturella kodens utformning.

Därmed har Sahlins, enligt Magnusson, preciserat den historiska antropologins främsta mission. Om antropologins målsättning, i Levi-Strauss tappning, är att studera en immanent struktur i vila, så är den historiska antropologins uppgift att visa hur denna struktur används i konkreta historiska situationer och hur kulturella meningar reproduceras eller förändras i relation till en historisk process.

Thin description

Magnussons intentioner sammanfaller alltså med flera historiskt inriktade etnologers. Metodiskt stödjer han sig på Geertz "thick description", som kortfattat innebär att använda lösryckta data och företeelser som medel för att avläsa en bakomliggande föreställningsvärld av mera generell karaktär. Men i skenet av de källkritiska problem som föreligger när det gäller att bedriva kulturanalys i ett historiskt förflutet, reduceras klokt nog ambitionerna till vad Peter Burke har kallat "thin description", d. v. s. en mer sansad hållning inför möjligheten att på basis av ytterst fragmentariska data dechiffrera en kultur eller skapa en korrekt bild av verkligheten. Författaren är också väl bekant med den kritik som har riktats mot den här typen av mentalitetshistorisk forskning. Den extrema relativistiska hållning, som har sin upprinnelse i Wittgensteins språkspels-teorier och som i det här sammanhanget brukar gå under beteckningen "det historiska översättningsproblemet", väljer Magnusson av någon anledning att inte beröra. Men som historiker kan han svårligen ta hänsyn till en så drastisk fenomenologisk ståndpunkt; i själva verket förutsätter undersökningens målsättning en vetenskapsteoretisk utgångspunkt som åtminstone erkänner *möjligheten* av att komma åt en förfluten objektiv verklighet. Det är ju den som utgör nyckeln till förståelsen av kulturen.

Sociologism

Magnussons kulturteoretiska diskussioner är som sagt intressanta och vällovliga på alla sätt, men inte utan komplikationer. E.P. Thompson

tillhör kategorin marxister som med störst skärpa reagerat mot reduktionen av kulturella kategorier till "överbyggnadens" domäner. Vad Thompson egentligen avsett med påståendet att "kulturen kryper ner i basen" råder det delade meningar om, men enligt mitt förmenande har ambitionen varit att därigenom försöka överskrida de problematiska dikotomier som bas/överbyggnad, subjekt/struktur, kultur/samhälle osv. Intresset för Geertz och Sahlins "strukturfenomenologi" har förvisso ökat den kulturteoretiska skärpan men fört längre från Thompsons mer eller mindre uttalade anti-dualistiska intentioner. Med hantverkarkulturen avses ett *kollektivt medvetande*, ett system av symboler och föreställningar som hur aktivt, dynamiskt och förankrat det än är i det samhälle som det existerar i, blott *representerar* det i fördröjd form. Dualismen och rangordningen mellan materiell verklighet och kultur kommer tydligt till uttryck i sättet att disponera framställningen: på traditionellt manér tecknas först de övergripande historiska och samhällliga förutsättningarna. Därefter skildras ekonomiska och sociala villkor i lokalsamhället Eskilstuna, vilket följs av mer vardagliga sammanhang som inbegriper arbetet och sociala relationer i de enskilda smideshushållen. Ingen av dessa hierarkiskt ordnade nivåer av verkligheten tycks ha något med kultur i Magnussons mening att göra. Kulturen behandlas efter dessa mer grundläggande kategorier och då, paradoxalt nog, enbart i egenskap av mer exceptionella vanor och ritualer; inkinningssceremonier, försnillning, dryckesseder etc. Vän av ordning frågar sig om inte *alla* vanor och företeelser, inklusive de som gällde inom ramen för arbetet och det sociala livet, måste betraktas som uttryck för en bestämd kulturell ordning? Kanske ska denna oklarhet ses som en beklaglig konsekvens av själva fokuseringen på bråkigheten?

Kultur och kulturell förändring

Den historiska antropologins främsta uppgift fastställdes tidigare till studiet av kulturella koder i relation till en föränderlig värld. En ständigt återkommande tes i framställningen är att "mening" inte är någonting från början givet utan dynamiskt och föränderligt. Omsatt till den specifika uppgiften bör det betyda att inte, i första hand, visa hur världen är ordnad för hantverkarna i Eskilstuna utan hur gamla ordningar raseras och nya meningar etableras inom ramen

för tidsperioden 1800–1850.

Detta till trots vill jag påstå att det är en stabil ordning mer än en process som lyfts fram i studien. Det innebär inte att perspektivet är odynamiskt i det avseende som Magnusson kritiserar. Han visar tvärtom mycket övertygande den specifika betydelse som dryckesseder och frimåndagar hade för hantverkarna i Eskilstuna under den aktuella perioden. Här uppvisar författaren, för övrigt, ett säkert kulturanalytiskt handlag. Han låter sig inte förledas in i diskussioner om vad som är sant eller falskt i de skilda vittnesmålen i brottsprotokollen utan använder sig av utsagorna och tvistemålen för att urskilja de grundläggande, indirekt uttalade regler och principer som gällde för både gesäller och mästars, även om de slogs i smedjan eller uppträdde som motståndare inför rätten.

Men kanske är det just denna strävan att till varje pris finna enheten under ytan av konflikter och bråk, som gör att den centrala frågan om den kulturella kodens förändring blir problematisk och hamnar i bakgrunden. När författaren talar om ett dynamiskt kulturbegrepp och ett processuellt perspektiv tycks han, i fenomenologisk anda, främst avse en aktiv gestalt- och meningsskapande förmåga hos människan. Aktiviteten handlar om hur människor med hjälp av språk och symboler försöker göra den värld de lever i begriplig och hanterlig. Men dynamiken måste också inbegripa *omgestaltningen*, något som ofta blir höljt i dunkel. I *Den bråkiga kulturen* finns det antydningar, men det stannar vid det. I en kort passage talas det om hur frimåndagens betydelse "förändras inför våra ögon" (254). I takt med den sociala differentieringen inom hantverkarkåren förvandlas denna institution för flera mästars från acceptabel till oacceptabel, från legal till illegal. Samma sak gällde förnillningen; från rättighet till ren och skär stöld. Detta är centrala reflektioner som vi emellertid inte återfinner i den analys som ligger nära materialet. Där betonas tvärtom genomgående endrätten i kulturen under ytan av konflikter.

Det konstruktiva bråket

Denna paradox – en kontinuerligt föränderlig materiell verklighet kontra en stabil kulturell ordning – avspeglar en fundamental svaghet i den "strukturfenomenologiska" kulturteorin. Teorin ger nämligen inte utrymme för, vilket vore påkallat med tanke på den successivt förän-

derliga värld som Magnusson så skickligt ådagalägger, disharmoni och motsägelser. Kultur definieras i enlighet med Saussures semiotik som ett system bestående av varandra avhängiga begrepp och relationer, en *mental ordning* som samtidigt förutsätter en *samhällelig ordning*. Kulturell förändring måste utifrån det perspektivet, något karikerat, handla om slutna boxar som i revolutionära situationer snabbt raseras i grunden, varpå bärarna eller byggarna, lika hastigt, (man kan ju inte leva utan en kultur?) måste konstruera en ny uppsättning kategorier och begrepp.

Det är mycket som talar för, inte minst med tanke på vad som framkommer i föreliggande studie, att teorin ifråga inte på ett tillfredsställande sätt svarar mot verkligheten. Många inom hantverkarkåren hade uppenbarligen svårt att veta vad som var "meningen" egentligen. Världen var ingalunda klar och entydig, inte ens från det "kollektiva medvetandets" horisont. Det var inte bara så att hantverkarna var "bråkiga" i borgerskapets perspektiv. Även om "bråket" vart än det riktades långt ifrån var blint och irrationellt, utifrån de initierades föreställningsvärld, så kan man inte bortse från att det "bråkades" en hel del *inom* hantverkarkåren. De många tvisterna – de vi möter i domstolen var sannolikt, som Magnusson framhåller, bara toppen av ett isberg – visar fram en kulturell "ordning" som snarare var under ständig diskussion. Vad var egentligen mästars, gesällers och lärlingars respektive skyldigheter och rättigheter? Det tycks som om det inte fanns några fasta regler och överenskommelser att falla tillbaka på. Snarare mejslades det vid varje tvist fram situationella avtal, överenskommelser som sedan tjänade som utgångspunkter för fortsatta underhandlingar vid kommande konflikter. Det innebär inte att hantverkarna levde i ett ändlöst existentiellt kaos. Snarare handlar det om en kultur med lösare konturer, om att kulturbygget är något ständigt pågående och att ambivalens, motsägelser och konflikter är konstruktiva inslag i processen. På det sättet blir "bråken" en sorts indikator på kulturella koder i förändring. Om de återkommande tvisterna mellan lärlingar, gesäller och mästars inte reduceras till enbart institutionaliserade generationsmotsättningar, en sorts familjebråk, *inom* ramen för kulturen, utan ses som tecken på motsättningar som pekar *utöver* etablerade föreställningar och principer, blir kulturell

förändring dessutom inte en angelägenhet för abstrakta strukturer. Det betyder inte att människor är medvetna om att de demonterar och rekonstruerar kultur när de bråkar, men kultur-

bygget är, även om det till stor del är en oreflektad process, i varje fall något mycket konkret som "händer" i det alldeles vanliga vardagslivet.

Etnologisk textgranskning

Av Nils-Arvid Bringéus

Etnologiska beskrivningar. Red. av *Billy Ehn* och *Barbro Klein*. Carlssons Bokförlag. Stockholm 1989. 237 s.

Text är ett välkänt begrepp inom teologi, juridik, språkvetenskap och litteraturvetenskap, men först på sistone har det med nästan ett modes genomslagskraft kommit att prägla diskussionerna vid de etnologiska seminarierna. I Göteborg har Gösta Arvastson övat sina studenter i att framställa och granska egna texter. I Stockholm har Billy Ehn och Barbro Klein riktat uppmärksamheten på etnologiska beskrivningar av olika slag, äldre såväl som nyare. De sekunderas av Karl-Olov Arnstberg och Anders Björklund som i andra färskta publikationer dammat av texter av Sigurd Erixon, ofta ansedd som föga njutbar som författare, något som aldrig minskat hans storhet som forskare och banbrytare. Den deskriptiva eller etnografiska sidan av etnologin, som länge stått i skymundan för analyser och synteser, har kommit i fokus.

Intresset för beskrivningarna sammanhänger säkert med den roll deltagarobservationen och intervjuerna kommit att spela (s. 8). Men även "post-modernistiska" forskare tillmäter texter stor betydelse och hävdar rentav att kultur är "ett situationsspecifikt samtal mellan människor, ett samtal där forskaren själv är med och skapar den kultur som han sedan återger i texten". Detta samtal bör återgivas så verklighetstroget som möjligt. (Mats Lindqvist i Nordnytt 37 s. 42.) Även om man inte har en sådan kulturupp-

fattning är det nymornade intresset för texter och beskrivningar glädjerikt. Det innebär samtidigt en ny insikt om källkritikens betydelse, men en källkritik av annat slag än den gamla weibullianska som var fixerad vid sant och falskt. Etnologer av idag är överens om att allt som människan rör vid förblir ett styckverk och att sökandet efter en objektiv sanning och totalitet är en utopi. Kanske kan denna insikt även avliva det dublösa talet om "logisk konsistens" som blev ett slags ersättning för positivismens källkritik.

Även om intresset för texter är nytt inom den yngre etnologgenerationen är det likväl en sanning med stor modifikation när Ehn & Klein säger att "någon metoddiskussion på det här området har vi inte funnit inom svensk etnologi". Varje utgivare av etnologiska och folkloristiska texter har ställts inför likartade metodproblem och måst lösa dem på ett eller annat sätt. I en utgåva av G. O. Hyltén-Cavallius opublicerade folksägner från Varend i Kronobergsboken 1968 jämförde jag primäruppteckningarna med de redigerade texterna för att visa vad som hänt på vägen och belyste just det problem som Bo Nilsson behandlar i stockholmsantologin. I Hyltén-Cavallius fall visade sig renskrifterna ibland vara dubbelt så långa som primäruppteckningarna. Flera utfyllnader hade tillkommit vid redigeringen, delvis i förtydligande syfte. Stilen hade arkaiserats och kolorerats och folkliga uttryck ersatts av "borgerliga". I primäruppteckningen "pissar" skällkon, i trycktexten "väter" hon. Sådana omskrivningar har direkta motsvarigheter i

Gabriel Djurklous utgåva av Lasses i Lassaberg anteckningar om folklivet i Unnaryd, där "bondlurken" är betydligt svagare i den friserade utgåvan än i de av mig publicerade originalanteckningarna. I nyutgåvan av "Allmogeseder i Rönnebergs härad" (1981) har jag belyst Eva Wigström som beskrivare (och ännu utförligare vid Sävesymposiet i Visby häromåret). I "Fågeln med guldskrinet" (1985) gav jag exempel på att "metoddiskussionen" om sagornas presentation "inför offentligheten" fördes redan för hundra år sedan! Det senaste lundabidraget till metoddiskussionen finns i Folklivsarkivets jubileumsskrift i fjor. Där har etnologen Ingrid Nordström – med litteraturvetenskapligt förflutet – analyserat tre olika informanternas beskrivningar.

Det är alltså snarast en sedan länge pågående diskussion som Ehn & Klein animerat stockholmsforskarna till att fortsätta på nya tillämpningsområden. Mats Hellspong svarar för det historiska inslaget och granskar sockenbeskrivningarna som genre från Sven Lagerbring till Levi Johansson. Det är en bra ansats som borde fördjupas i avhandlingsform. Men då är det viktigt att granska de bakomliggande förutsättningarna (som jag gjorde i utgåvan av sockenbeskrivningarna från Hälsingland 1790–91) liksom att avgränsa genren. Nicolovius och Bruzelius folklivsskildringar, som Hellspong ägnar stor uppmärksamhet, hör till en annan genre. De norska bygdeböckerna kunde däremot med fördel granskas på motsvarande sätt, inte minst därför att man här på kommunal nivå anställer professionella bygdeboksförfattare.

Ett gott uppslag är det även då Billy Ehn granskar ett antal beskrivningar av John Granlund och påvisar ett återkommande mönster. Granlund startar med egna "deltagarobservationer", men bara som en slags aptitretare för att med ett raskt kliv lyfta fram Olaus Magnus texter. Granlund var ju själv en baddare som granskare av beskrivningar, men han hade avslutat sin Olaus Magnus-kommentar innan han blev professor och tog aldrig sina doktorander med in i sin egen forskningskammare. Hur hade stockholmsetnologin sett ut idag om han gjort det?

Någon gång kunde Granlund t. o. m. bli överkritisk som t. ex. i studien av Cecilias bod, vilket jag framhållit i Källkritiska problem inom etnologisk forskning (2 uppl. 1980, s. 34 ff).

Billy Ehn har gjort sitt urval av Granlund-texter inom en bestämd genre, de museala årsboks-

essäerna. Jag erinrar mig att Sigfrid Svensson en gång hävdade att allt vad han skrivit utom avhandlingen hade essäform. Också i Svenssons texter går det lätt att finna det självupplevda, men här nästan alltid hämtat från den egna hembygden. Sigurd Wallin, som Angela Rundquist granskat, drev rent av essäskrivandet till ett mässterskap. Det är ofrånkomligt att Wallins skrivsätt fått en stor genomslagskraft i Svenska Kulturbilder, där t. o. m. Sigurd Erixon framstår som en ypperlig beskrivare, vilket Birgitta Waller visar liksom Karl-Olov Arnstberg i sin nyutkomna Erixon-skrift.

Får vi verka tillräckligt länge blir vårt skrivsätt allt tydligare. Barbro Blehr, som nyligen ägnat en av mina egna texter en närläsning (Rig 1988, s. 58), hävdade t. o. m. att jag torgför idiosynkrasier! Jag förstår nu att hennes lästeknik har sammanhang med det här aktuella projektet. Själv har hon med större utbyte ägnat sig åt Dauns beskrivningar i Båtskärsnäsavhandlingen, där specifika detaljbeskrivningar kombineras med översiktliga framställningar.

Just den sista metoden torde f. ö. vara utmärkande även för etnologiska läroböcker alltifrån Tobias Norlinds Svenska allmogens liv till mina böcker Årets festseder och Livets högtider. Medan Norlind kunde bre ut sig måste våra dagars läroboksförfattare kämpa med utrymmet, om än inte i lika hög grad som då de skriver för Nationalencyklopedin. Men konkretionen är samtidigt viktig och detaljbeskrivningarna kan inte undvaras.

Kanske borde genrebegreppet också framhävas i de båda kapitel där doktorsavhandlingstexter granskas. Jag är övertygad om att den nya svenska ordningen med max. 160 sidor fick konsekvenser för beskrivningarna, ja för hela skrivsättet, som avgjort blev bättre. Detta är någonting att tänka på när man nu släppt 160-sidorsregeln. Birgitta Conradson och Annick Sjögren har båda skurit ut beskrivningar ur sina egna avhandlingar och kommenterat dem i en spalt bredvid. Det är pedagogiskt men hur mycket av kommentarerna är efterkonstruktioner? Åtminstone för den tränade etnologen är beskrivningen en halvt omedveten process, baserad både på etnologiskt hantverkskunnande och på stundens inspiration. Det är nog bäst med utomstående granskare, även om utfallet inte alltid blir lika positivt.

Vad kommer f. ö. ordbehandlarens breda in-

troduktion att medföra för dagens och morgondagens beskrivningar? Jag hoppas att någon framdeles kommer att ta upp den frågan.

Men också läsekreten spelar en roll precis som publiken på teatern, och läsekreten kan skifta. En intressant uppgift vore att jämföra kända etnologers tidningsartiklar med deras fackuppsatser.

Störst intryck på mig gjorde Bo G. Nilssons jämförelse mellan de Bokbindarminnen, som Mats Rehnberg samlade in till Etnologiska undersökningen och som han i urval gav ut i den klassiska arbetarminnesserien. Rehnberg tillhörde ju inte dem som vaktade sin tunga i dagligt tal. Det är därför häpnadsväckande att han nu avslöjas som en sträng censor. Också här spelade naturligtvis utrymmet en roll, men Bo G. Nilsson lyfter fram en rad olika typer av beskärningar (alltså precis motsatt metod som Hyltén-Cavallius tillämpade med sina sägner). Analysen visar bl.a. att vår "toleransnivå" ökat betydligt på bara ett par decennier. Studien gav mig själv en läxa eftersom jag just var i färd med liknande beskärningar av en minnesskildring som jag förbereder

för utgivning! Liksom Rehnberg gladdes jag åt beskrivarens täta faktaskildringar men grep till rödpennan när han gjorde jämförelser med dagsaktuella förhållanden och gav slängar åt "stockholmare" eller nutidens socialvård. Också andra "utfall" får nu stå kvar och spegla beskrivaren själv.

Men hur kommer den text att se ut som Barbro Klein förbereder till utgivning och som är baserad på bandade intervjuer med hennes avhållne far? Det är svårt att gripas av samma munterhet vid läsningen av hennes artikel som hon själv erfor under sitt "eftermiddagssamtal hos Elsa". Barbro Klein skriver con amore, men skall samtalets många sidospår och kraftuttryck komma med i den slutliga texten? Det kan bli en svår prövning för läsaren. Allt har inte bara sin tid, utan också sin plats. Det är ingen lätt uppgift att "översätta" muntlig berättarkonst till texter.

Behöver jag tillägga att "Etnologiska beskrivningar" är nyttig läsning för såväl yngre som äldre etnologer? Både för att själv förkovra sig i beskrivningens svåra konst och för att med större eftertanke läsa såväl äldre som yngre texter.

Kring de svenska utvandrarna i New England

Av Gösta Arvastson

Allan T. Nilson: *Svenskt i USA*. Svenskt i New England, särskilt i New Britain – en kulturmötesstudie. Göteborgs Historiska Museums tryck 1982–1983. 1988. 126 s., ill.

Allan T. Nilson tillhör den envisa forskartypen. Under åren som chef vid Göteborgs Historiska Museum byggde han upp en emigrationsforskning som grundade sig på en västsvensk problematik. Intresset fortsätter och ämnet är stort.

Att författaren tidigare arbetat med emigrationsforskning i USA är en styrka. År 1975 publicerade han sålunda en undersökning rörande svenskbosättningen i Maine i *Unda Maris*, Göteborgs Sjöfartsmuseums årsbok. Han konstaterade då att immigranterna i den första generationen bedrev ett allsidigt lantbruk efter traditionella svenska förebilder medan den andra generationen specialiserade sig på amerikanskt vis. 1870 kom svenskarna till de stora skogarna i Maine och började bryta mark med hjälp av de

traditionella kunskaperna från hemlandet. I dessa undersökningar poängterade han att det fanns problem, som han ville återkomma till. Det utgör bakgrunden till den här undersökningen. Författarens önskan förverkligades nämligen 1984.

Boken består av sex kapitel som beskriver hur fältarbetet och intervjuerna byggs upp enligt en sökande metod. Det betyder att läsaren får följa honom steg för steg på hans väg till svenskbygderna i New England och New Sweden. I det första kapitlet om bakgrunden skildrar han inspirationskällor och forskningstrender. Därefter beskriver han hur han sökte sig fram i New England 1984 för att slutligen studera hur de svenska industriarbetarna rotade sig i städerna. Efter denna inledande presentation beskriver han staden New Britain. I det samhället genomförde han flera långa intervjuer med svenskättlingar. Mot slutet av boken redovisar han sina studier av de organisationer och institutioner som svenskarna skapade, alltifrån sångkörer till kyrkor och socialistiska fackföreningar. Uppläggningsen är mycket tydlig för läsaren, kanske lite för pedagogisk. Det är lätt att följa författarens tankar och han binder läsaren vid sina slutsatser genom återkommande sammanfattningar efter varje kapitel. Det kräver en viss koncentration. Det är en vetenskaplig text med åtskilliga hänvisningar till tidigare forskning. Till sist analyserar han skillnaderna mellan de urbana och agrara delarna av New England och New Sweden vad svenskbosättningen beträffar.

Personligen tror jag att Allan T. Nilsons svaghet är att han inte riktigt inser att det finns en större etnologisk läsekrets. Han skriver gärna i periodica. Utan att ringakta *Göteborgs Historiska Museums tryck* kan jag tänka mig, att hans undersökningar skulle ha blivit mer kända och omtalade ifall de varit bokutgåvor. Intresset är inte bara koncentrerat till Göteborg.

Syftet med undersökningen är att visa skillnader och likheter mellan de agrara och urbana immigranterna. Det är en omfattande målsättning. På något sätt är den störande för mig eftersom undersökningens värde ligger i den kvalitativa analysen av lokalsamhället. Det presenterade materialet och intensivstudierna i New Britain visar genomgående hög klass.

Den svenska emigrationen till Nordamerika inleddes ju som bekant på 1850-talet för att strax upphöra i samband med det amerikanska inbör-

deskriget. Den andra vågen startade 1865 efter krigets slut och en tredje började 1880. De första svenskarna emigrerade gärna till Chicago och Mellanvästern och drivkraften bestod av släktingar och vänner, som redan tagit steget till det nya landet, men också den s.k. "Homestead-lagen" från 1862. Lagen innebar att staten delade ut jord till nybyggare. Det var först under den senare perioden som svenskarna i större skaror sökte sig till New England.

I det hastigt växande industrisamhället New Britain fanns 7200 svenskar år 1910 men den siffran reducerades efterhand. År 1930 fanns det endast 4529 personer av svensk härkomst, vilket motsvarade 6.7% av stadens befolkning. Här väljer författaren att göra en intensivstudie av stadens industriella framväxt och finner att samhället påminner om ett amerikanskt Eskilstuna. Det var kvalificerade finmekaniska företag som etablerades här under 1800-talets mitt och däribland det välkända Stanley Works med sin verktygstillverkning. Här fanns också företag för tillverkning av seldon, köttkvarnar, kullager och elektriska husgerädsartiklar. Författaren visar hur svenskarna anställdes i industrierna med svensk företagsledning och hur de bosatte sig vid bestämda gator och kvarter.

Det fanns minst fyra svenska byggnadsfirmor i New Britain och flera målerifirmor. Om man ser till de bostadsplaner i östra delen av staden som Nilson presenterat och beskrivit som "typiska svenskhus", förstår man hur starka de amerikanska influenserna varit. Här ligger husen med gaveln mot gatan med en dominerande *front porch* och impulserna kan lika gärna vara tyska. Med hjälp av museet i New Britain lyckas författaren göra en förteckning på de fastigheter som beboddes av svenskarna från sekelskiftet 1900 till tiden för andra världskriget. Dessa boendeundersökningar visar hur svenskarna som grupp efterhand splittrades. Tiden efter 1950 innebar att de flyttade ut från de centrala delarna och de gamla kvarteren övertogs av andra grupper, bl. a. puertoricaner. Arbetarna började åka bil till jobbet.

Bland de intervjuer som Nilson väljer att publicera i utdrag finns många intressanta iakttagelser. Den speciella fokuseringen i hans intervjuer är levnadsöden. Efter presentationen av dessa intervjutexter konstaterar författaren att han nu fått kunskaper om livserfarenheter, värderingar och föreställningar bland utvandrarerna

och deras ättlingar. Det kan vara en svaghet att han inte anger vilka och inte försöker strukturera sina kunskaper. Då måste man återvända till intervjuerna och läsa dem noga. Han presenterar inga mönsterbildande fakta utan läsaren måste själv bilda sig en föreställning om detta. Intervjumaterialet fungerar som läsarens "insyn" i bl. a. arbete, familjeliv och utbildning. Är detta vad life stories handlar om? Personligen tror jag att etnologer måste arbeta mer med sina intervjuer för att finna ett mönster och inte acceptera att varje levnadsöde är unikt och enastående.

Intervjuerna är emellertid mycket läsvärda. Bland informanterna vill jag särskilt framhålla The Reverend Carl W. Bloomqvist med sina kvalificerade utläggningar om värdet med svensk jul och julotta, mors dag och immigrantkvinnans ställning:

När jag tänker tillbaka på kvinnans roll under min barndom, är det intressant att alla kvinnor som jag kommer att tänka på, också husmödrarna, alla tycks ha varit mycket starka.

Därefter fortsätter Nilson att studera hur den svenska utvandringen till New Britain gick till och väljer arkivmaterial. Det visar sig att rekryteringen har skett från olika regioner i Sverige och det finns intressanta mönster. Som underlag för det äldre skedet har han baptistpastorn J. E. Klingbergs historiska anteckningar om svenskar i New Britain, som gavs ut 1911 och som visade att Jönköpings län var det främsta rekryteringsområdet perioden 1871–1911. Uppgifterna jämför Nilson med egna studier i kyrkoböckerna i The First Lutheran Church och Bethany Covenant Church. Klingbergs uppgifter stämmer till sina huvuddrag, konstaterar författaren men i ett senare skede dominerade Västsverige. Det var från sådana socknar som Mjölby och Mårdaklev i Kinds härad, Gunnarp i Faurås härad, Burseryd och Villstad i Västbo härad som 1900-talets emigranter kom. Älvsborgs län dominerade bland utvandrabygderna.

Sambandet mellan New Englands behov av arbetskraft och överbefolkningen i 1800-talets Sverige leder författaren till en problematik som berör förhållandena mellan de agrara och industriella regionerna i det nya landet. Här finns många intressanta noteringar och personligen måste jag säga, att här finns också behållningen av hans studie. Här är författaren stark i sina

iakttagelser rörande sambandet mellan underutvecklade regioner i Sverige och emigrationen.

En av de viktigaste slutsatserna i Allan T. Nilsons arbete är det markerade sambandet mellan den låga industrialiseringsgraden i en bygd och emigrationen därifrån. Hög industrialisering betydde svag emigration. Det var de marginella områdena i den svenska samhällsomvandlingen vid slutet av 1800-talet, dvs. industrialiseringens utkantsbygder, som svarade för merparten av emigrationen. Särskilt tydligt syns detta faktum i socknarna i gränsbygderna mellan Älvsborgs, Jönköpings och Hallands län.

Svenskarna i New Britain organiserade sig i trossamfund, politiska föreningar, hjälpföreningar och sångkörer. Den utförliga redovisningen av de olika samfundens styrker Nilsons påstående, att lutheranerna hade en stark ställning i New Britain och att svenskarna förde med sig bekännelsestrohet, väckelse, nyevangelism och pietism. Augustanasynoden, som numera är ombildad, har regelbundet svarat för utgivningen av omfattande statistik, som enligt min mening kunde givit ytterligare ett perspektiv på undersökningen.

Det var i föreningslivet som kontakterna med hemlandet var som mest intensiva. Intressant är författarens iakttagelser om körens sångrepertoar. Nordisk 1800-talsmusik, romantik och folkmusik blandades med spirituals. Några arbetarsångföreningar har aldrig funnits, vilket är ett viktigt konstaterande. De var mycket sällsynta i dessa delar av Förenta Staterna, bortsett från en skandinavisk arbetarsångförening i New York och en i Hartford, som hade bildats i anslutning till en skandinavisk socialistklubb.

När Nilson slutligen sammanställer sina erfarenheter av svenskar i det urbana området och i det agrara i New England finner han naturligtvis viktiga och principiella skillnader i bosättningsmönstren. I staden bodde man i hyreshus och flyttade efterhand till större lägenheter, "three decker homes" och slutligen till villor utanför stadens centrum. På landsbygden ägde man sina egna gårdar men småjordbruken uppslukades efterhand av de stora jordegendomarna. Allt fler familjer bosatte sig i staden. Likheter mellan agrara och urbana svenskar är emellertid påfallande stora. I båda fallen organiserade man sig i föreningar och trossamfund och i båda fallen förekom det människor, som aldrig etablerade sig och som av olika anledningar fick det mycket

svårt i det nya landet. I båda fallen bevakade man sin identitet och härkomst i konfrontation eller samarbete med andra minoriteter.

Det har sagts om Allan T. Nilson att han arbetar enligt oral history-traditionen. Själv beskriver han sig som kulturmötesforskare. Sett ur etnologisk synpunkt är hans forskningsmetodik traditionell. Presentationen följer ett mönster. Författaren vinnlägger sig om att beströ texten med hänvisningar till aktuell forskning. Användningen av frågelista, i vissa fall strukturerade och i andra fokuserade intervjuer berättar om etnologisk skolning. Jag tror därför att Allan T. Nilson har något att erbjuda den traditionella emigrationsforskningen, inte minst i historievetenskapen, genom sin inriktning på kulturmöten.

Allan T. Nilsons sätt att återge långa intervjuer, må vara i valda brottstycken, och statistiskt material, som han själv samlat in i bl. a. First Lutheran Church i New Britain, är föredömligt. Det gör effekten av hans undersökningar större. Visserligen färdas han med låg anfallsvinkel i intervjuerna och det gör honom ibland lite väl försiktig när det gäller långtgående slutsatser. Han lägger sig nära materialet, något som belyses av ett helt kapitel om Walter Dicksons skönlitterära författarskap. Han är försiktig när det gäller att sammanställa och dra slutsatser ur intervjumaterialet. Det kan emellertid också bero på att var och en som tränger ned i det amerikanska samhället vet att källmaterialet är mycket större än vad man hinner med på en intensiv forskningsresa.

Emigrantforskningen har emellertid kommit att betona vissa källtyper före andra. Det befolkningsstatistiska materialet i våra kyrkoarkiv spelar en viktig roll, liksom brev och dagböcker.

Även om vi ställs inför ett levnadsöde så är det inte individens levnadshistoria, hennes life story, som utgör problemet. Kulturforskaren måste, i motsats till historikern, tolka och bearbeta sina intervjuer för att finna kulturella mönster och formulera nya problem. När Allan T. Nilson väljer att återge långa stycken ur intervjuerna in extenso så var min första reflektion, att han skulle ha valt en mer populär presentationsform. Intervjuerna var nämligen bra.

Dessa delar av nordöstra USA omtalades som både "Småland" och "Eskilstuna". Jag skulle ibland önska mig alternativ till den traditionella metodiken och fler symbolkommunikativa studier av sådana fenomen som t.ex. situationellt betingade gränser och "ethnic domains" i boende och den materiella miljön, liksom i arbetslivet. Det fanns hus i New Britain som hade "svenska" drag i fasaderna och gatunamnen blev ofta laddade med svenska betydelser, som efterhand föll i glömska. De antydningar som Nilson ger ifråga om svenskarnas relationer till polacker, tyskar och italienare är viktiga. Irländarna var svårast att samarbeta med.

Men faktum kvarstår. Det är en imponerande lokalundersökning av svenskarna i New Britain och den kritik jag lämnat rörande life stories blir mindre om man ser till undersökningen i sin helhet. Särskilt värdefulla är möjligheterna till en fortsatt forskning. Man kan arbeta vidare med hjälp av det källmaterial som han publicerar och ställa nya frågor. Jag vill peka på värdet med vissa intervjuer, som berör kvinnornas framträdande roll och familjernas ställning, för den fortsatta forskningen om svenskar i USA. Allan T. Nilsons undersökning är gedigen.

Årshögtider i Norge

Av Nils-Arvid Bringéus

Ørnulf Hodne: Påske. Tradisjoner omkring en højtid. Grøndahl & søn Forlag A/s, Oslo 1988. 167 s.

Torill Wyller: Sankthans. Midtsommerfeiring i Norge gjennom 150 år. Universitetsforlaget. Oslo 1987. 144 s.

Norrmännens påske och svenskarnas påsk ger i våra dagar olika associationer. Påske är något av en nationalhelg då man drar till fjälls medan den svenska påsken alltmera blivit en helg då man vill äta gott. Denna skillnad är i båda fallen en följd av välståndsutvecklingen.

Traditionsgrundlaget är likväl detsamma. Påsken har i vårt rationaliserade samhälle t. o. m. fått behålla sin rörlighet i kalendern. Men så är den även den kristna trons huvudhögtid. Utan Kristi uppståndelse på den tredje dagen hade grundlaget både för den kristna kyrkan och kyrkoåret saknats. Att skriva påsksedernas historia är därför främst en religionsetnologisk uppgift.

Ørnulf Hodne är en flitig och kringsynt forskare och man kan rentav säga att han framställer det norska påskfirandet från ett kyrkligt inifrånperspektiv. Han äger med andra ord även förståelse för sitt ämne som han här främst tycks lägga till rätta för en bredare läsekrets.

Hodne inleder med en kyrkohistorisk repetition av påskens bakgrund och skildrar därefter påskhögtiden steg för steg i kronologisk ordning från fastlagen till tredjedag påsk för att avsluta med väderleksmärken knutna till påsken samt ett avsnitt om påsken i våra dagar.

Till skillnad från Danmark och de gammaldanska landskapen i Sverige har fastlagsfirandet lämnat få spår i Norge. Hodne har därför i stor utsträckning måst bygga sin framställning härav på utomnordiska källor. Strängt taget är det bara i den gamla hansestaden Bergen man finner spår av de kontinentala fastlagsledningarna som framför-

allt iaktogs av hantverkargesällerna. Sålunda förekom bl. a. gåsridning, som även är känd från Ystad. På Etno-folkloristisk institutt i Bergen, där jag skriver dessa rader, bjöd man fastlagsmåndag såväl på hetvägg av nordtysk modell som på fastlagsbullar med grädde och varm mjölk. Medan bruket att äta hetvägg främst är knutet till Västnorge har fastlagsbullarna spritt sig mera allmänt från städerna i senare tid.

Liksom i Sverige har flera av fastlagens benämningar förskjutits till påskveckan, den stilla veckan. Här saknar jag bakgrunden i den medeltida liturgin som Ulf Björkman behandlade i sin doktorsavhandling "Stilla veckan i gudstjänst och fromhetsliv med särskild hänsyn till svensk medeltida tradition" (1957).

Hodne framhåller kyrkosedens förändring genom pietismen. I Sverige ledde denna till att skärtorsdagskvällen, då Jesus instiftade nattvarden, blev årets största kommuniontillfälle. I Norge synes däremot den äldre traditionen med nattvardsgång påskdagen ha fortlevat. Där man har långt till kyrkan torde man ha nöjt sig med ett kyrkbesök under påskhelgen.

Pietismen i Norge kunde inte utrota den gamla seden från romersk katolsk tid att betrakta långfredagen som en vanlig arbetsdag. Snarare förstärktes dess karaktär av arbetsdag genom att man då ägnade sig åt särskilt hårt arbete för att påminnas om Kristi pina. Här hade en hänvisning till Andreas Ropeids doktorsavhandling om "Skav" (Oslo 1960) varit på sin plats. Det enda belägget som jag känner från Sverige avser just det gammalnorska landskapet Bohuslän, varifrån Pehr Kalm 1742 omtalar att man i gamla gubbars barndom inte hållit långfredagen helig. Typiskt för långfredagen i senare tid har varit förbud emot att besöka grannar, och för barnens del även förbud att leka.

En intressant påsktradition, som jag inte

känner från Sverige, är att plocka enbär eftersom dessa ansågs korsmärkta. En annan förklaring som Asbjörnsen nämner 1864 och som senare ständigt upprepats är dock att märket symboliserade Tors hammare (jfr Ove Aarbo Höeg, *Eineren i norsk natur og tradisjon*, 1981, s. 129 f.).

Till det västsvenska bruket att tända eldar om påskaftonen saknas det norska motsvarigheter. En bekräftelse utgör även A. E. Holmbergs uppgift 1867 att bruket att tända påskeldar i stället för midsommareldar först på senare tid kommit i bruk i Bohuslän. I "Årets feststeder" har jag själv sammankopplat påskeldarna med det medeltida liturgiska bruket att om påskaftonen inviga den nya elden. Eftersom påsken var en gammal doptermin invigdes även dopvattnet denna dag. När Hodne därför under en särskild rubrik behandlar påsksaltet blir sambandet med medeltidsliturgin ännu tydligare. Också för det liturgiskt använda saltet finns det bevarade vigningsformulär (H. Johansson, *Bidrag till den svenska manueletraditionen*, 1951). När man studerar de fint dekorerade behållarna för salt till boskapen från Gudbrandsdalen (s. 102) ligger det rentav nära till hands att förmoda att de har sitt ursprung i liturgiska behållare analogt med vad som visat sig vara fallet med akvamanilerna. Kanske vi även här har förklaringen till varför saltbehållarna i Jämtland och Härjedalen är så vackert snidade och målade.

I fråga om påskäggen kan Hodne bygga på Lily Weiser-Aalls grundliga studie från 1958. Även om det finns ett enstaka äldre belegg för bruket att äta påskägg i urban miljö (Trondheim) är det en sen tradition i Norge. Någon förväning väcker det då Hodne anför Martin P:n Nilssons förmodan att påskharen är besläktad med medeltidens mjölkhare. Tyska forskare menar att det i stället är avbildningar av påskalammet (agnus Dei) som i relativt sen tid givit upphov härtill (jfr N.-A. Bringéus, *Mat och måltid*, Stockholm 1988, s. 167 ff.).

Etnologer och folklorister har ofta svårast för att beskriva och tolka nutidsseden. Det kan bero både på brist på material och perspektiv. Hodnes bok utgör inget undantag. Avslutningskapitlet "påsken i våre dager" svarar inte mot förväntningarna och framställningen är knappast ajourförd varken i text eller bild. Här återstår mycket att göra med nya frågeställningar.

När också kyrkan drar till fjälls om påsk är

detta ett intressant exempel på en nödvändig anpassning till ändrade folkvanor. Man får nästan känslan av att den norska påskgudstjänsten motsvarar den svenska julottan. Det allra sista avsnittet om påskmarscherna för fred svarar väl närmast mot de s.k. fastemarscherna som kom på modet i Sverige för något tiotal år sedan

*

Wyllers arbete har en annorlunda karaktär. Det är grundat på en magisteravhandling och bygger främst på obearbetat primärmaterial. Huvudkällorna är uppteckningar och topografiska notiser varför tidsdjupet är mindre än hos Hodne. Å andra sidan är stoffet mera genomarbetat.

Liksom i de flesta traditionella sedstudier ligger huvudvikten på formsidan. Wyller behandlar de främsta aktiviteterna, d.v.s bålbränning, måltidssed, lekar, pyntning och lekbröllop i olika kapitel. Huvudvikten läggs vid sankthansbålen vars handlingsmönster behandlas steg för steg i sexton olika avsnitt med frikostiga och väl valda citat som ger kolorit åt framställningen. Författarinnan redogör för den skiftande utbredningen av olika element, vilken främst tolkas i ett ekologiskt perspektiv. På Västlandet har man sålunda haft bristande tillgång på bränsle och där har "kulturmaterial" som gamla tjärtunnor spelat en större roll. I Nordnorge med ljusa somnarnätter har man lagt större vikt på röken medan man i södra Norge främst uppskattat eldflammorna. Eldarna har även fungerat som en nonverbal kommunikation mellan grannbygderna med både tävlings- och prestigemoment.

Dessvärre har studier av detta slag en benägenhet att bli nationellt begränsade, vilket sammanhänger med att vi har skiftande nationella materialbaser. Wyller hade haft möjlighet att starkare profilera sin studie genom jämförelse med de relativt väl studerade svenska förhållandena. Nu nöjer hon sig med att som jästen efter baket ramsa upp en hel rad exempel på litteratur om årsfester och midsommarfester sist i notapparaten, utan att ha nyttiggjort sig av referenserna.

Det är slående att det traditionella midsommarfirandet har ganska olika form i våra länder. I Sverige är sill och nypotatis den obligatoriska midsommarrätten, i Norge gröt på sur grädd (römmegröt) och osträtten dravle. Midsommarstången som rentav brukas som Sverige-symbol saknas i Norge utom i vissa bruksmiljöer. Detta hade bort relateras till Maj Fossenius diskussion

om majstångens spridning i Sverige. Också käll-druckningen och lövgubbarna saknas. Å andra sidan saknas sankthanseldarna numera i Sverige men de har tidigare förekommit i de gamla norska landskapen Bohuslän, Jämtland och Härjedalen vilket indirekt belyser sedens ålder i Norge. Därjämte har de förekommit åtminstone i Skåne och Blekinge. Eftersom just årseldarna är karterade över hela Europa hade den norska seden lätt kunnat sättas in i ett ännu vidare internationellt sammanhang.

Barnens lekbröllop vid midsommar är i Sverige känt från Blekinge och Gotland, men har i Bohuslän överflyttats till påsken.

Wyller anlägger genomgående ett förändringsperspektiv och hon kan därvid visa hur traditionerna anpassas till den skiftande sociala kontexten. Väckelsens negativa attityd markerar hon dock bara i en enda rad: "Enkelte kristne i lokalmiljöet tog avstånd fra sankthansfesten og deltok ikke" (s. 96). Det hade varit värt att framhålla att en av dem som inte fick delta i firandet var prästsonen Nikolai Astrup, vars målning pryder omslaget på Wyllers bok. När sankthansbålen lyste från näs till näs på Vestlandet fick han nöja sig med att betrakta det hela från prästgårdsgärdet. För de kristna är allt synd, skrev Astrup, t. o. m. att åka kälke. Själv tänkte han sig midsommarfesten som en sista rest av "urreligionen" (jfr B. Berggreen, *Da Kulturen kom till Norge*, 1989, s. 59).

Från att ha varit den manliga ungdomens vårssyssla att samla material till bålet förvandlas sankthansfirandet under 1800-talets senare del till en föreningsregisserad fest i de olika ungdomslagen. Det fylls därvid med nytt — framför allt religiöst och nationellt — innehåll. Spriten försvinner, stundom även dansen, men samtidigt passiviseras ungdomen och barnen. Festen kan rentav få karaktär av politisk manifestation. Mera traditionella ter sig de arrangemang varmed arbetarna belönades på större arbetsplatser.

Också organisationskedet förefaller mångstades ha ebbat ut och när man numera firar S:t Hans i tätorternas "nybyggarkvarter" har firandet karaktär av "kvarterfest" med avsikt att integrera de boende i olika åldrar.

En motsvarande skildring av midsommarfirandets utveckling i Sverige hade inte kunnat förbigå den motorburna ungdomens enorma supfester, t. ex. på Öland, där myndigheterna rentav

tvingsats att tillgripa drastiska kontrollåtgärder beträffande spritintehav. Men intet är nytt under midsommarsolen. Kustaa Vilkuna menade ju rentav att de förkristna nordiska sommarfesterna då ungdomen samlades från olika bygdelag var parningsfester.

Hursomhelst. Ifall jag än en gång får anledning att ge ut min svenska bok om "Årets festleder" så har de båda här anmälda arbetena givit underlag för en ökad profilering av de regionala skillnaderna. Inte minst för en internationell läsekrets är det dags att teckna en helhetsbild av de skandinaviska festsederna.

Bo Vahlne: Nyinredningen av Rosersbergs slott 1797–1818 — en ikonologisk studie. English summary. Diss. Skrifter från K. Husgerådskammaren 7. Stockholm, 1988. 292 s., ill.

De kungliga lustslotten runt omkring Stockholm har naturligt nog tidigt uppmärksamrats av konsthistoriker och andra forskare. Redan 1899 gav August Hahr ut en samlingsvolym om dem, och både tidigare och senare har de enskilda slotten blivit föremål för ingående studier. Detta gäller också Rosersberg norr om staden, som nu står som ett monument över Gustaf III:s bror hertig Karl — Karl XIII — och hans epok.

Som slottsanläggning går Rosersberg eljest tillbaka till 1634–38, då riksskatmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna här uppförde ett slott, väl känt genom bilder till Erik Dahlberghs Suecia-verk, vilka visar en praktfull byggnad i senrenässansens stil. Mot slutet av detta sekel ombyggdes slottet under medverkan av bl. a. Nicodemus Tessin d. y., och delar från denna tid är ännu bevarade. På 1750-talet blev en ny genomgripande renovering nödvändig, då J. E. Rehn åstadkom en del vackra interiörer. Hans arbeten fullföljdes även sedan hertig Karl fått slottet i gåva av rikets ständer 1762 och tolv år senare bosatte sig där. En del av denna tids inredning är också bevarad. Men dess nuvarande utformning i stort är ett verk i nyklassisk anda av Gustaf af Sillén, som blev hertig Karls arkitekt 1797, och efter dennes tillträde som konung 1809, med hjälp av också C. C. Gjörwell. Karl XIV Johan ägnade även han sitt intresse åt slottet, men där-efter har ägarna växlat. Bl. a. bodde tidvis Carl

Snoilsky där och skrev sin vackra dikt "Rosersberg". Numera residerar sedan 1962 Civilförsvarskolan på slottet, som blivit pietetsfullt upprustat.

Rosersberg och dess historia, inte minst under Karl XIII:s epok, är väl dokumenterat. Redan 1821 – tre år efter kungens död – gav Lorenzo Hammarskiöld ut en beskrivning över dess dåtida skick, och senare har andra som Nils G. Wollin, Boo von Malmborg m. fl. skrivit om det. Men en avgörande insats har gjorts av Bo Vahlne, numera chef för K. Husgerådskammaren, som nyligen disputerade på en avhandling om Rosersberg under tiden 1797–1818.

Undertiteln "– en ikonologisk studie" antyder att det här inte rör sig om sedvanlig arkitekturhistoria. Slottets tillkomst och ovan antydda ombyggnader i äldre tid berörs inte alls, i stället koncentreras boken helt på vad Gustaf af Sillén, i hög grad dirigerad av hertig Karl, åstadkommit vid den verkligt betydande omgestaltning som påbörjades 1797. Genom att slottet under de senaste 150 åren delvis stått orört, och boupp-teckningarna efter kungen 1818 ger detaljerade upplysningar, har förf. på säker grund kunnat rekonstruera vad som fattas i den eljest så väl bevarade miljön. Men det som gör boken så intressant, inte minst ur kulturhistorisk synpunkt, är analyserna av idéer och bakgrund till byggnad och inredning, vilket motiverar en presentation just i denna tidskrift.

Karl XIII var nämligen, liksom f. ö. också hans genom sina dagböcker så berömda drottning Hedvig Elisabeth Charlotta, starkt gripen av tidens mysticism och själv ledande frimurare – han blev denna ordens stormästare i Sverige. Detta kom i hög grad att prägla inredningens alla detaljer med ett symbolspråk av överraskande slag. Inte minst konsekvensen i genomförandet imponerar, och det är, som förf. övertygande visar, hertigen själv som hårt dirigerar sina medarbetare, bl. a. af Sillén, som också blev frimurare år 1800.

Redan bokens första kapitel, i förstone en rätt fantastisk läsning, exemplifierar detta. Det handlar bl. a. om en liten skulptur av en vinthund, som står på gården just framför slottets entré, men inte som vakthund – den vänder sig från besökaren och blickar i stället upp mot fasaden och dess fronton, där ett tornur nu har sin plats. Men detta är en senare installation, som ersatt det ursprungliga röda frimurarkorset på samma

plats. Hunden är sålunda ett exempel på vördnaden för detta och hela den åskådning det representerar. Men förf. nystar vidare på denna tolkning och leder den tillbaka till Platon och Sokrates och Den ideala staten – fursten i förening med frimureriets kristna mysticism, färgad av tidens nyplatonism.

Om detta utförligt beskrivna exempel vore ensamstående, skulle man närmast vara böjd för att ta det som en "skröna", för att nyttja ett värm-ländskt uttryck, men då förf. påvisar så mycken annan symbolik eller hieroglyfer av liknande slag, som finns så mycket av just på Rosersberg, blir saken annorlunda. Det gäller grottan i parken, den egendomligt formade brunnen på gården m. m. Inte minst gäller det inredningen, som ägnas bokens största del. Ty de många sengustavianska stilelement, som kan iakttas där på väggar och tak i överflöd (t. ex. i Hedvig Charlottas stora sängkammare) är enligt förf. inte tillfälligt ditkomna utan noga valda, främst av hertig Karl för att markera olika troselement inom frimureriet. Detta kan stundom förefalla lite hårdraget, i varje fall för den som inte själv är medlem i denna orden och rätt kan följa tolkningen (som han kanske i så fall varit förbjuden att röja).

Alla rum i slottet ägnas grundlig skildring med utmärkta fotografier: biblioteket, som Karl XIII egenhändigt katalogiserade liksom han själv stod för vissa byggnadsritningar; den ståtliga Marmorsalen-Hoglandssalen med L. J. Desprez stora målning av det sjöslag 1788, som hertig Karl segerrikt ledde; Audiensrummet med dess mycket vackra och – naturligtvis – till stor del symbolfyllda väggdekorationer m. fl. Även möblerna ägnas ofta samma detaljerade intresse, och den oinitierade undrar kanske särskilt här över en stundom djupsinnig bakgrund till en del relativt vanliga stilelement från tiden.

Förf. nöjer sig inte med inhemska exempel eller förebilder, och de vackra parkerna kring Stourhead i södra England eller Schwetzingen strax väster om Heidelberg (ej Frankfurt, som säges) m. fl. får ge belägg för hans kringsyn. Det samma gäller givetvis också inredning och möbler.

Som helhet är det en ytterst ambitiös framställning över ett av de mindre kända kungliga slotten, som genom denna bok får ett helt annat intresse än tidigare.

Gösta von Schoultz

Fru Kirstens Børn. To kongebørns begravelser i Roskilde Domkirke.

Utg. av Nationalmuseet. Köpenhamn 1988. 295 s., 225 ill.

Fem framstående forskare i Danmark har lättat på förlåten till det vanligen förborgade rum som kistan i graven utgör. Att även de spädaste kungabarn begravdes med särdeles pompa och försågs med en omsorgsfullt sammanställd svepdräkt får vi kännedom om i den förnämliga publikationen *Fru Kirstens Børn. To kongebørns begravelser i Roskilde Domkirke*. Boken är försedd med ett mycket rikt bildmaterial i färg och har bildtexter och summary på engelska samt ordförklaringar, omfattande litteraturförteckning, person- och ortregister. En lös stickbilaga utgörs av mönster till Maria Cathrines tröja. Materialet har uppdelats så att Anette Kruse — historiker och museuminspektör vid Roskilde museum — ger oss en bild av familjeförhållandena vid Christian IV:s hov, Birgitte Bøggild Johannsen — konsthistoriker med gravskulptur som specialitet — belyser begravningsskicket, Charlotte Paludan — konservator vid Kunstindustrimuseets textilsamling — behandlar de högst skiftande material som kommit till användning, Lise Warburg — författare och gobelinvävar med stickning som specialitet — behandlar ingående de stickade plaggen och hela materialet har analyserats och ställts samman i en katalog av Else Østergaard — konservator vid Nationalmuseet.

År 1655 önskade Frederik III få två av sina små halvsyskons barnkistor flyttade från det av Christian IV uppförda gravkapellet i Roskilde domkyrka till en krypta, och så skedde. De hade haft sin plats i Birgitta-Kapellet, dit de kanske förts 1642. Det visade sig 1981 att en restaurering av kistorna måste företagas och kistorna öppnades och de dyrbara textilier, som nu kan vidga vår kunskap om en viktig epok i Danmarks historia, kom i dagen och vi får beundra det tidiga 1600-talets textilkonst i Nordeuropa.

Sedan Christian IV 1612 blivit änking friade den 38-åriga monarken 1615 till den 17-åriga Kirsten Munk, dotter till den myndiga Ellen Marsvin. I detta äktenskap föddes minst tio barn — bl. a. en gosse Frederik Christian 27 april 1625, som avled 1627, samt hans lillasyster Maria Cathrine 29 maj 1628, som dog blott tre månader gammal. Mest bekant i denna barnaskara är väl

annars Leonora Christine (född 1621), gift med Corfitz Ulfeldt. Det är dessa två små barns begravningsutrustning från 1627 resp. 1628 som behandlas. Frederik Christian bodde hos sin mormor Ellen Marsvin på Dalums kloster på Fyn och avled där 17 juli 1627 medan babyen Maria Cathrine avled 1 sept. 1628 på Köpenhamns slott. Christian IV hade befallt att ståthållaren i Köpenhamn Frantz Rantzau skulle åtaga sig begravningsförberedelserna för Frederik Christians begravning 9 sept. i S:t Knuds kirke i Odense. Riksrådet Holger Rosenkrantz och hans hustru Sophie Brahe skulle ordna för bisättningen. Begravningen ägde emellertid inte rum förrän den 11 oktober och då hade de inbjudna länsherarna infunnit sig mangrant. Rantzau kom med en ståtlig likvagn, dragen av sex hästar, vaxljus med anvapen och all tillbörlig rekvisita. Rummen hade dragits svarta och gästerna förplägades rikligt. Lilla Maria Cathrine som dött på Köpenhamns slott 1 sept. begravdes i Slottskyrkan i Köpenhamn 25 sept. 1628. Utan sorgetåg och ceremonier fördes den lilla från likrummet till kapellet. Begravningen var inte lika storstilad som broderns men mycket ståt utvecklades fastän modern just då avvek med den danske hovmarskalken, Rhengreven, Otto Ludvig av Salm.

Genom studiet av dessa två barns kistor kan man få en bild av den praxis som tillämpades vid ceremoniernas utformning, kistläggning och utrustning vid Christian IV:s tid som tydligen inte skiljer sig från den samtida svenska. Reformationen innebar ett brott i den katolska traditionen som önskade en snabb begravning. Nu fordrades mycken pomp och ståt vid bisättningen — speciellt om dödsfallet inträffade långt hemifrån. Att man inte snålade belyses av de ideliga påbuden mot lyx. Liksvep och liklakan var brukligt enligt katolsk sed — också stadgad i 1671 års svenska kyrkoordinans. Men samtidigt brukades likskjorta, en parallell till nattdräkten som vann insteg under 1500-talet. Den puritanska enkelheten hade att kämpa mot praktdräkter ur den avlidnes garderob. För döda spädbarn blev dopdräkten ofta svepdräkt. Kistan utrustades som en säng, den döde lades ju ner till den eviga sömnen. Därför blir nattdräkt — nattrock — vanligt som likdräkt. Även barn fick en liknande — om specialgjord eller buret i livet är svårt att avgöra. Vad som framgår av dessa barns gravdräkter är att de inte gjorts för kistläggningen. Kistorna inrättades med kudde, lakan och dynor som in-

nehöll väldoftande örter och kryddor. Rikedomerna av textilier visar att Christian IV var angelägen att den kungliga värdigheten även skulle omfattas av alla yngsta medlemmarna av familjen. Att orientaliska sidentyger importerades framgår av det persiska tyget i Frederik Christians täcke. Islamiska och italienska stoffer, importerade via Polen, visar hur livliga och viktiga förbindelser Danmark hade med Sydeuropa och Asiens stora textilcentra. Man sparade inte på lyxtyger med guld- och silvertrådar för de små döda barnen. Inte mindre än 18 olika slags stoffer har kunnat fastställas samt nio slags sidenband som dekor på plagg och kistsmyckning. Gossens kudde har ett var av italiensk lampas med blommönster i ränder. Barnen, som på gammalt manér hade benen sammanbundna i knähöjd för att inte gå igen, har fått likartad utrustning. Sveplakan, överdyna (täcke), huvudkudde, underdyna (madrass) fanns i kistorna. Gossen hade skärp/axelband, en kronformad huvudbonad samt stickad tröja och stövelstrumpor medan flickbarnen hade ansiktsduk, tillpassad mössa samt stickad tröja och strumpor. Utrustningen är inte mindre dyrbar än för en avliden vuxen. Gossens huvudbonad är utomordentligt fin med ett kronliknande pärlbroderat krön — ev. inspirerad av sådana Jesusbarn-dockor som adliga danska damer i jungfruklostret i Preetz fick kläda. Det kronliknande krönet visade sig vara en broderad handskkrage, vars två delar sammanhölls av två par sidenband knutna i rosett. Ett broderat pannband med en "ansiktskrans" av silke och metalltråd — också denna broderad och prydd med spetsar — kompletterade huvudbonaden. Därtill hade Frederik Christian två skärp, som kanske närmast svarar mot de fältbindlar som bars vid denna tid. Den lilla flickbarnen, som kanske vilade sitt huvud på sin broderade dopkudde, hade ansiktet täckt av en nästan förmultnad ansiktsduk med broderade bårder med inslag av silke, silver och förgylld tråd. Hon hade en tillpassad huva sydd av ett rektangulärt sidentyg med uppträdda pärlor lagda som dekor i ett veck framtill.

De märkligaste plaggen utgörs av de stickade tröjor och strumpor som båda barnen ikläts. Det är fascinerande att läsa den inträngande utredning som gjorts av dessa sällsynta plagg, som inte hunnit tillverkas för dessa barns begravning, utan snarast letats fram av de fromma, högättade kvinnor som klätt de små. Barnliken hade ju inte utrustats vid samma tillfälle eller på samma plats.

Såväl tröjorna av silke med guld- och silvertråd som strumporna är gjorda för vuxna personer. Man har utnyttjat begagnade plagg. Vem som varit tidigare bärare kan inte avgöras. Ingen inom kungafamiljen passar åldersmässigt. Strumporna torde därtill vara avsedda för män. Kanske damstrumpor inte var nog eleganta?

Såväl tekniskt som semantiskt och symboliskt har förf. studerat detta hyperintressanta material. Båda tröjorna är av indigofärgat silke av fem stycken i tunikamodell. Förf. anser att tekniken och den professionella finisen tyder på att de stickats med hjälp av något redskap eller någon apparat som kan göra staden rak och att plaggen sedan pressats ut och dragits ut i karaktäristiska snibbar nedtill och vid halsen. De kan möjligen ha levererats som halvfabrikat. Hittills är ytterligare tre tröjor av denna typ dokumenterade. Tröjorna har bårder som inramar de mönstrade fälten och ränder stickade i guld- och silvertråd. Råta och aviga maskor bildar växelverkan. Mönstrens förlagor kan spåras i Mindre Asien-Mesopotamien och har så via Lucca och Florens spritts till Spanien och Nederländerna. Dekoren stickad i guld på Frederik Christians tröja med dubbla hjärtformade (arabesklila) ramverk med inskrivna stiliserade motiv tolkas som: pinjekotte — symbol för livets vatten, 8-uddig (Kristus-) stjärna med ursprung i nejlika (ty. Nägelein) — för korsfästelsen, de två mot varandra böjda grenarna — för paradiset. Symbolspråket förefaller också tydligt när förf. tolkar bågaren i lilla Maria Cathrines tröja som Graal och örnen som fågel Fenix. De representerar då livets vatten och den helige ande. För att tillvarons mening skulle kunna förklaras fordrades fördjupade kunskaper om naturens outgrundliga väsen. Den kristna symbolen i den medeltida världsbilden fick här ett klart uttryck som den formulerats av naturfilosofen Agrippa av Nettesheim (1486–1535). Analysen av mönstren talar för grundtanken i den protestantiska uppfattningen om den rättfärdiga människans uppståndelse. I nattens dräkt finns hopp om god sömn och dröm om paradiset. Reformationen följde de vägar som Europas textilcentra etablerat. Stickindustrin hade omhändertagits av de nederländska städer där reformationen vunnit insteg. Det protestantiska Flandern ligger då nära till hands som producent av dessa plagg. Den nordeuropeiska klädesindustrin expanderade kraftigt under 1600-talet, ylle-nattröjor blev en efterfrågad artikel. I Danmark

skulle "likklädningsrörelsen" hjälpa upp landets industri, man skulle ha nya material i beredskap.

Kanske kan vi se en anpassning till rådande mode, den döde skall klädas i lång (polsk) rock och inte längre vara klädd i spansk dräkt. Också detta en följd av det protestantiska tänkesättet. Dessa tröjor kunde anses motsvara detta synsätt — de var ju ursprungligen väl passande till spanskt dräktmode och gjorda för vuxna och alltså påfallande långa för barnen. Båda barnen hade pojkskrumpor. Frederik Christians krapp-röda silkesstrumpor som kan dateras till 1500-talets slut och mönstret med pinjekottar och papegojor har en ovanlig form. Benet är rundstickat, nästan cylindriskt, och fotdelen separat utformad med "sula" och spetsig häl — detaljer i

turkisk stil. De motsvarade "nattsokker" burna i sängen, som måste sys fast vid byxbenen för att inte glida av. Maria Cathrines däremot är mycket långa av storlek för en 6–8-årig gosse — och avsedda att bäras om dagen. De är formpassade och utförda i slätstickning av ofärgat (?) silke med kil mönstrad i räta och aviga maskor och på alla svicklarna högt guldbroderi av stiliserad nejlika och fåglar. Uteslutet är inte att dessa kan ha tillverkats på 1620-talet vid Christian IV:s Silkevaerk eller tukt- och barnhus, som skulle vara en vinstgivande manufaktur. De utgör i så fall nästan de enda plagg av inhemsk tillverkning som ansetts eleganta nog för de kungliga barnen.

Guðrun Ekstrand

KORTA BOKNOTISER

Arngjeir Berg och Rune Ottosen: Med hjerte i døra. Et bidrag til doens historie. Tidens Norsk Forlag, Oslo 1988. 63 s., ill.

Denna bok presenteras i förordet som "en populärvitenskapelig, översiktlig fremstilling av ett lite omtalt emne", och den handlar om hur människor gjorde sig av med kroppsliga avfallsprodukter innan det fanns vattenklosetter. Författarna berättar om olika namn för avträden, om tabuföreställningar i förbindelse med avföring och om "nattmannen", vars uppgift det var att forsla bort ekskrementer från husen i städerna. Vidare beskrivs avträdenas arkitektoniska utformning, pottor och nattstolar samt skillnader i stads- respektive landsbygdsbefolkningens inställning till avfallet. Alternativ till toalettpapper — löv, gräs, mossa och särskilt tillskurna pinnar, bland mycket annat — diskuteras också, liksom toalettvanorna hos adeln och överklassen samt inslag i framväxten av det organiserade renhållningssväsendet i städerna.

Detta låter imponerande. Men det ska rymmas på dryga femtio textsidor, varav stora delar för övrigt åts upp av intressanta illustrationer. Resultatet blir därför ganska tunt, lite av varje om mångahanda. Det intrycket förstärks ytterligare av att författarna griper över ett stort fält både i tid och rum. Boken handlar först och främst om europeiska förhållanden, skriver de, men med särskild betoning på tillstånden i Norge, Sverige och Danmark. Någon gräns bakåt i tiden finns inte, och därför faller Pompeji såväl som Versailles inom ramen. Rimligen skulle framställningen ha vunnit på en snävare avgränsning och en hårdare sovring av materialet. Det gäller inte minst kapitlet om adel och överklass, där författarna trots sina uttalade föresatser (jfr förordet) verkar förfalla till att återberätta "dohistorier" istället för att teckna "dohistorien". Visst kan boken presentera många intressanta kunskaper, men den kan också ge upphov till funderingar om vad populärvitenskapliga verk är eller borde vara.

Barbro Blehr

Sven B. Ek: Qltur som problem. Robek-Konsult, Göteborg 1989. 119 s.

Sven B. Ek, etnologiprofessor i Göteborg, uppehåller sig gärna på de kulturpolitiska barriaderna alltsedan sina år som kulturchef i Landskrona på 1970-talet. I denna lilla skrift, som författaren själv ser som "ett mellanting mellan en lärobok och ett diskussionsinlägg", utvecklar han tankegångar om betydelsen av ett brett kulturbegrepp i den kulturpolitiska planeringen. Ek har obestridliga pedagogiska talanger, som han demonstrerar i ett lugnt och metodiskt sätt att resonera. Boken vänder sig inte till etnologer utan till praktiker, tjänstemän och förtroendemän. Kanske skall man ytterst se den som ett slags ideologiskt förankrad pamflett som Ek vill sätta i händerna på socialdemokratiska kulturnämndsledamöter.

Mats Hellspång

Axel Grandell: Historiska studier i folkliv, handelsteknik och redovisning. With two articles and summaries in English. Åbo akademis förlag. Åbo 1989. 149 s., ill.

Den finländske ekonomiprofessorn Axel Grandell har tidigare medarbetat i Rig med artikeln "Om skårskrifter" (1985: 1). I föreliggande arbete har han sammanfört den artikeln och en rad andra till en bok om intrikata problem kring karvstockar, torparkavlar och vargskällskavlar i de nordiska länderna, främst dock Sverige och Finland.

Något vid sidan av står en intressant artikel om boddrakar. Författaren har kartlagt förekomsten av detta objekt i Norden. Under 1800-talet tycks boddrakar främst ha varit i bruk i Danmark och Sydsverige, först då i stadsbutiker, senare efter lanthandelns frisläppande huvudsakligen i lantliga handelsbodrar. Benämningen "boddrake" är en forskarkonstruktion från 1920-talet. (Grandell ironiserar för övrigt över den benämning, som blivit bruklig bland danska museimän: "klædestang".) Intressant är att Grandell anser sig kunna bestrida vedertagna uppfattningar om att boddraken varit en butikens maskot, och att den var ett arv från de gamla apotekens uppstoppade exotiska djur. I stället vill han se boddraken som en rättvisesymbol, som hade att övervaka handelsmännens uppvägande av varor. Han hänvisar dels till existensen av balansvågar i form av två drakhuvuden med utstickande tungor, dels till att en bevarad finsk boddrake är krönt. "Härmed har man velat framhäva, att inte blott vågen och dess vikter var krönta utan även handelsmannen, som hanterade vågen."

Mats Hellspång

Karl-Olov Arnstberg: Utforskaren. Studier i Sigurd Erixons etnologi. Carlssons förlag, Stockholm 1989. 129 s. ill.

Hur Karl-Olov Arnstberg genom en annons i Dagens Nyheter 1963 blev anställd som chaufför och medhjälpare till Sigurd Erixon, då pensionerad som professor men ännu mycket forskningsaktiv, och hur han blev så intresserad av uppgiften, att han själv blev etnolog och med tiden produktiv och stridbar docent, det hör till de moderna myterna inom ämnet. Utifrån denna position i den åldrande professors absoluta närhet har Arnstberg nu skrivit en bok om Sigurd Erixon. Den börjar med ett personligt minnesporträtt och resonerar sedan kring Erixons forskarprofil på ett par centrala områden: byar, byggnader och karteringsproblem.

Sigurd Erixon bedöms med vår tids preferenser som måttstock, med ett slags distanserad ömhet. Boken är ganska skissartad men mycket underhållande och innehåller många goda iakttagelser om Erixons värderingar och skrivsätt. Det finns bland dagens etnologer ett uppenbart behov av omläsning av tidigare generationers etnologi för att på en gång få perspektiv på denna och distans till sin egen (jfr. t. ex. Etnologiska beskrivningar, red. av Billy Ehn och Barbro Klein). Arnstbergs bok antyder också vilken central ämneshistorisk uppgift, som ligger och väntar på sin man eller kvinna: en utförlig biografi över Sigurd Erixon, idéhistoriskt inplacerad i sin tids vetenskapliga normvärld, täckande hela hans författarskap, kritiskt värderande, utredande hans förebilder och preciserande hans roll i samtiden och hans betydelse för decennier av svensk och utländsk etnologi. Så omfattande ambitioner har inte Karl-Olov Arnstberg haft denna gång, men han har skrivit en roande och uppslagsrik introduktionsbok i ämnet.

Mats Hellspång

Föreningsmeddelanden

Styrelseberättelse 1988

Föreningen för svensk kulturhistoria har under 1988 liksom tidigare år helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har fyra häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av docent Elisabet Hidemark, ansvarig utgivare, professor Nils-Arvid Bringéus, docent Mats Hellspong, verkställande redaktör, samt föreningens sekreterare.

Under året har Föreningen genom Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet erhållit ett anslag av 41 000 kronor som bidrag till tryckning av tidskriften. Från statens kulturråd har erhållits ett bidrag på 7 500 kronor och från Ebba och Sigfrid Svenssons fond för folklivsforskning ett bidrag på 12 213 kronor.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

1.1 1988 Ingående balanskonto

Tillgångar

Handelsbanken, Allkonto	622:60
Postgiro	9 554:12
Kassa	546:80
Tidskriften RIG	1:—
	Kronor 10 724:52

Skulder

Ledamöters Fond	5 500:—
Nordiska museet	3 173:90
	8 673:90
Verksamhetsårets överskott	8 421:53
./. balanserat underskott	6 370:91
	2 050:62
	Kronor 10 724:52

Resultaträkning

Intäkter

Medlemsavgifter	68 425:83
Hum.-sambällsvet. forskningsrådet	41 000:—
Ebba och Sigfrid Svenssons Fond	12 213:—
Statens Kulturråd	7 500:—
Inkomsträntor	1 900:08
Försäljning RIG	871:—
	Kronor 131 909:91

Kostnader

Tryckningskostnader och honorar	104 477:90
Diverse utgifter, porto etc	7 949:72
	112 427:62
Verksamhetsårets överskott	19 482:29
	Kronor 131 909:91

Balansräkning 1988-12-31

Tillgångar

Handelsbanken, allkonto	662:60
Postgiro	30 088:56
Kassa	425:70
Tidskriften RIG	1:—
	Kronor 31 177:86

Skulder

Ledamöters Fond	5 500:—
Nordiska museet	4 144:95
	9 644:95

Verksamhetsårets överskott	19 482:29
Balanserat överskott	2 050:62
	21 532:91
	Kronor 31 177:86

Stockholm den 12 september 1989

Gunnar Petri

Hans Medelius

Eivor Andersson

FOOD AND DRINK AND TRAVELLING ACCESSORIES

Essays in Honour of Gösta Berg

Edited by

ALEXANDER FENTON

and **JANKEN MYRDAL**

Fourteen distinguished international experts in ethnological food research throw new light on the social and economic aspects of the history of food and drink and the accessories used in its preparation and consumption. The contributions range from the travelling accessories of Prince Charles Edward Stuart and the Princess Pauline Borghese through pigs, mugs and pots; bread and bread bowls; Wooden milk vessels and butter barrels; plunge chums from Ireland to Tibet; to Tokay wines, herring, the woodcock and royal game, and the collecting of seagull and lapwing eggs.

The book will be of value to all interested in the history of food and drink and culinary utensils.

Pris 175:– inkl moms.

Köp direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 STOCKHOLM

Tel: 08-666 46 00

KLÄDER

Fataburen 1988, Nordiska museets och Skansens årsbok handlar denna gång om klädseln både till vardags och till fest och om modets makt över människorna.

Kvinnornas kläder berörs särskilt i uppsatserna om brudräktens historia och om strumpbyxan, "det bästa som hänt inom modet", liksom i beskrivningen av när kvinnorna fick byxor.

Mansmodet behandlas i "Modelejon och andra herrar" och två unika svenska modeföreteelser, Mah Jong-kläderna och V-jeansen, uppmärksammas också. De båda kända modehusen Augusta Lundin och Märthaskolan, presenteras liksom modet i dockornas värld.

För övrigt kan man läsa om både baddräktens och regnplaggens historia i Sverige.

Mycket rikt illustrerad, delvis i färg.

Pris 200: – inkl moms.

PARIS—STOCKHOLM

Till utställningen PARIS—STOCKHOLM har Nordiska museet givit ut en katalog som kort behandlar utställningens teman: Paris—Stockholm, Parismode i Stockholm, När modet gav kvinnorna ben, Fåfängan, Solfjädrar, Dockorna och modet samt Tidernas modeparad.

Rikt illustrerad, delvis i färg.

Pris 45: – inkl moms.

I bokhandeln eller direkt från

NORDISKA MUSEET

Bokförmedlingen

115 21 STOCKHOLM

Tel: 08-666 46 00